

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS KATEDRA

Laimutės Drimeikienės,
Neakivaizdinio skyriaus
V kurso studentės

Magistro darbas

BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ IR JOS REALIZAVIMO FORMOS
CRIMINAL RESPONSIBILITY AND THE FORM OF ITS REALIZATION

Vadovas doc. dr. J. Prapiestis
Recenzentas doc. dr. R. Drakšas

2007 m.

TURINYS

Įžanga.....	3
I. Baudžiamoji atsakomybė: samprata, turinys, skirtumai nuo kitų teisinės atsakomybės rūšių.....	5
II. Filosofiniai ir teisiniai baudžiamosios atsakomybės aspektai.....	20
III. Baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos:	
1. Skiriant bausmę.....	30
2. Atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės:	
1) taikant baudžiamojo poveikio priemones.....	39
2) taikant auklėjamojo poveikio priemones.....	47
3) taikant priverčiamąsias medicinos priemones.....	50
IV. Išvados.....	52
Santrauka.....	54
Summary.....	55
Panaudotų šaltinių sąrašas.....	56

Ižanga

Baudžiamoji atsakomybė - esminis baudžiamosios teisės institutas, nes tik teisingai suvokus baudžiamosios atsakomybės esmę, jos pagrindus, galima nustatyti, ar buvo padarytas nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas ir ar įtariamas nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymu asmuo gali atsakyti už įvykdytą nusikalstamą veiką. Taigi baudžiamoji atsakomybė - tai padarytos nusikalstamos veikos teisinė pasekmė. Baudžiamojon atsakomybėn gali būti patrauktas tik tas asmuo, kuris kaltas už padarytus pavojingus visuomenei veiksmus (neveikimą), o ne už mintis ar įsitikinimus. Vadinasi, baudžiamoji atsakomybė siejama su tam tikromis pareigomis, kurias privalo vykdyti nusikalstamą veiką padaręs asmuo, ir teisėmis, kurias realizuoja valstybės įgaliota institucija ar pareigūnas.

Baudžiamosios atsakomybės samprata Lietuvoje kelia nemažai teisinių teorinių ir praktinių diskusijų, taikant baudžiamuosius įstatymus, jos samprata dažnai apibrėžiama skirtingai.

Temos aktualumas. Nors šio magistro darbo tema nėra nauja, tačiau jos aktualumą lėmė 2000-09-26 priimtas ir nuo 2003-05-01 įsigaliojęs Baudžiamasis kodeksas (toliau - BK), kuriame įtvirtinta daugybė institutų, naujai reglamentuojančių baudžiamuosius teisinius santykius. Dabar galiojančiame baudžiamajame įstatyme nustatyta iš esmės pakeista bausmių sistema, įtvirtintas naujas baudžiamojo poveikio priemonių institutas, pakeisti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės, bausmės bei teistumo institutai. Magistro darbo aktualumą lėmė šių naujų bei pakeistų baudžiamosios teisės institutų sisteminė analizė, kuri tampriai susijusi su baudžiamosios atsakomybės sampratos formavimu.

Darbo tikslas - išanalizuoti baudžiamosios atsakomybės kaip teisinės kategorijos, realizavimo formų ypatumus.

Siekiant darbo tikslo iškelti šie uždaviniai:

1. išanalizavus esamas baudžiamosios atsakomybės sampratos koncepcijas, suformuoti baudžiamosios atsakomybės sampratą;
2. vadovaujantis Lietuvos Respublikos įstatymais, ištirti galimas baudžiamosios atsakomybės realizavimo formas.

Tyrimo objektas - baudžiamoji atsakomybė, kaip teisinės kategorija.

Tyrimo metodai. Darbe taikomi bendrieji mokslinio pažinimo metodai, filosofiniu ir teisiniu aspektu apžvelgiama baudžiamosios atsakomybės samprata. Siekiant magistro darbo tikslo, aptartos teisės literatūroje esamos pozicijos dėl baudžiamosios atsakomybės atsiradimo momento, pasitelkus sisteminės analizės metodą, išanalizuota skirtinguose Lietuvos Respublikos teisės norminiuose aktuose naudojama patraukimo baudžiamojon atsakomybėn sąvoka, ištirtos baudžiamajame įstatyme įtvirtintos konkrečios valstybės prievartos priemonės, betarpiškai

susijusios su baudžiamosios atsakomybės realizavimu. Šiame darbe atkreipiamas dėmesys į auklėjamojo poveikio priemonių, priverčiamųjų medicinos priemonių bei baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo problematiką siekiama atsakyti į iškeltą klausimą - ar šios priemonės gali būti laikomos baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. Taikant lyginamąjį metodą, darbe išdėstytas baudžiamosios atsakomybės teisinis pagrindimas, elementai, ištirtas baudžiamosios atsakomybės atirbojimas nuo kitų teisinių kategorijų.

Įvertinus magistro darbo apimtį, apsiribota tik esminiais baudžiamosios atsakomybės realizavimo aspektais, atskirai analizuojant fizinio ir juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės. Pagrindinis dėmesys, rašant šį darbą, buvo skiriamas BK bendrosios dalies institutams, susijusiems su baudžiamosios atsakomybės samprata. Taip pat buvo analizuojamos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso (toliau – BPK) nuostatos, Lietuvos ir užsienio valstybių baudžiamosios teisės, teisės filosofijos literatūra, Lietuvos teismų praktika, susijusi su magistro darbo tema.

Lietuvoje baudžiamosios atsakomybės tema domėjosi ir ją nuodugniai analizavo R. Drakšas, A. Drakšienė, V. Piesliakas, V. Pavilionis. Teisinės atsakomybės sampratą nagrinėjo bei šio magistro darbo temos klausimus palietė ir S. Vansevičius, A. Vaišvila, V. Mikelėnas, G. Lastauskienė. Magistro darbe taip pat buvo remiamasi žinomais rusų teisės teoretikais J. Tkačevskiu, A. Piotkovskiu, N. Sargarodskiu, Z. Astemirovu, A. Santalovu. Buvo pasiremta ir pasaulyje žinomų teisininkų J. Pradel ir J. Wessels darbais.

Baudžiamoji atsakomybė: samprata, turinys, skirtumai nuo kitų teisinės atsakomybės rūšių

Teisinė atsakomybė – tai teisinė priemonė, blokuojanti priešingą teisei elgesį ir skatinanti visuomenei naudingą veiklą. Teisinė atsakomybė gali būti suprantama kaip valstybės reakcija į padarytą teisės pažeidimą. Tokiu požiūriu teisinė atsakomybė yra asmens pareiga iškęsti atitinkamą teisinio pobūdžio, numatyto įstatyme už padarytą teisės pažeidimą, praradimą¹. Tokia teisinės atsakomybės samprata reiškia, kad atsakomybė visada yra susijusi su valstybės prievarta ir tokia prievarta yra esminis teisinės atsakomybės turinio elementas.

Žmogus yra atsakingas už savo poelgius, kurie gali būti vertinami pagal tam tikrų taisyklių atitinkamoje srityje reikalavimus. Žmogus turi paisyti dorovinių, pareiginių, teisinių ir kitokių reikalavimų. Nesilaikant priimtų moralinių, paprotinių ir kitokių elgesio nuostatų, atsiranda nauja pareiga, kurios asmuo neturėjo, kol šie reikalavimai nebuvo pažeidžiami.

Atsakomybės samprata gali turėti kelias skirtingas pagal turinį reikšmes. Sociologinėje, filosofinėje ir teisinėje literatūroje sąvoka „atsakomybė“ vartojama dviem reikšmėmis: perspektyvine, kai žmogus imasi atsakomybės už savo veiksmus žiūrėdamas į ateitį (atsakyti už savo vaikų, tėvynės ateitį), ir retrospektyvine (atsakyti už savo praeityje padarytus veiksmus). Baudžiamojoje teisėje atsakomybės sąvoka paprastai vartojama tik retrospektyvine prasme. Žmogus atsako tik už jau padarytus nusikalstamus veiksmus, o ne už veiksmus, kuriuos jis gali padaryti ateityje.

Nors baudžiamoji atsakomybė yra viena pagrindinių baudžiamosios teisės kategorijų, tačiau nei šiuo metu galiojantis, nei 1961 metų Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas nepateikia jos sampratos. Taip pat nėra vieningos nuomonės dėl baudžiamosios atsakomybės sampratos, kaip ir dėl teisinės atsakomybės sampratos apskritai teisės literatūroje ir jurisprudencijoje.

Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje yra keli baudžiamosios atsakomybės apibūdinimai. Vienas iš jų, kad baudžiamoji atsakomybė - tai valstybės baudžiamųjų teisinių priemonių visuma, taikoma nusikaltimą padariusiam asmeniui. Kitas apibūdinimas: baudžiamoji atsakomybė - tai asmens, padariusio nusikalstamą veiką, pareiga atsakyti už savo veiksmus, iškęsti nusikalstamos veikos pasekmes, pasireiškiančias kaltininko pasmerkimu valstybės vardu bei nuteisimu ir paskirtosios bausmės atlikimu². Kituose šaltiniuose ši baudžiamosios atsakomybės

¹ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. – Vilnius, 2000, p.225.

² Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2003, p.57.

samprata tiesiogiai ar netiesiogiai papildoma dar vienu realiai egzistuojančiu jos turinio elementu — teistumu³, be to, kartu nurodoma, kad baudžiamąja atsakomybe siekiama pataisyti ir perauklėti kaltininką. Taigi šioje baudžiamosios atsakomybės sampratoje, be baudžiamosios atsakomybės turinio, nurodomi ir baudžiamosios atsakomybės tikslai.

Neretai baudžiamoji atsakomybė suprantama kaip asmens, padariusio nusikalstamą veiką, pareiga paklusti baudžiamajam įstatymui ir už padarytą veiką atsakyti pagal baudžiamąjį įstatymą, t. y. baudžiamosios teisės normos sankcijos realizavimas kaltininko atžvilgiu.

Šiose baudžiamosios atsakomybės sampratose asmens pareiga atsakyti už savo padarytą nusikalstamą veiką nekonkretizuojama, nėra tiesiogiai atskleidžiamas baudžiamosios atsakomybės turinys, nes nenurodomi jos elementai. Iš pateiktų baudžiamosios atsakomybės apibūdinimų daroma išvada, kad baudžiamoji atsakomybė iš esmės sutapatinama su bausme, su baudžiamųjų sankcijų realizavimu. Baudžiamoji atsakomybė yra apibūdinama kaip valstybės teisė kaltininkams valstybės vardu taikyti teisinės prievartos priemones ir (arba) apribojimus. Iš esmės baudžiamoji atsakomybė gali būti suvokiama kaip valstybės prievarta, susieta su neteisėto elgesio pasmerkimu.

Kaip matome, baudžiamosios teisės doktrinoje baudžiamoji atsakomybė apibūdinama ir pačia bendriausia prasme, neatskleidžiant jos turinio ar atskirų jo elementų, neapibūdinant jos paskirties, funkcijų, tikslų. Antai nurodoma, kad baudžiamoji atsakomybė - tai visada (bet kurios) nusikalstamos veikos padarymo pasekmė, kurią iškęsti yra šią veiką padariusio asmens pareiga⁴. Arba tvirtinama, kad baudžiamoji atsakomybė - tai valstybės ir visuomenės reakcija į asmens padarytą pavojingą veiką, numatytą baudžiamajame įstatyme, kad tai kaltininko pasmerkimas valstybės vardu.

Baudžiamosios atsakomybės sampratą yra pateikęs ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas. Pagal jį, baudžiamoji atsakomybė – baudžiamųjų teisinių priemonių visuma, kurią valstybė taiko nusikaltimą padariusiam asmeniui. Jos turinį sudaro nuosprendžio paskelbimas valstybės vardu, bausmės paskyrimas, bausmės atlikimas, teistumas⁵. Panašiai baudžiamąją atsakomybę apibūdina ir užsienio autoriai, dažniausiai pabrėždami sankcijas, taikomas už baudžiamojo įstatymo pažeidimus.

Kaip matome, pateiktos sąvokos yra panašios, nes jos susideda iš dviejų dalių – pasmerkimo ir valstybės taikomų teisinių priemonių. Pažymėtina, kad daugeliui autorių baudžiamosios atsakomybės sąvokoje “pasmerkimas” yra suprantamas kaip apkaltinamojo nuosprendžio priėmimas.

³ Namų advokatas. Sudarytojas J.Prapieštis. Vilnius – Teisinės informacijos centras, 2002, p.123.

⁴ Kozačenko I.J. Ugolovnaja otvetstvenost: mera i forma viraženija. Sverdlovsk – 1987, p.12.

⁵ Teismų praktika Nr.15, Vilnius, 2001, p.421.

R. Drakšo nuomone, galima suformuluoti ir tokią baudžiamosios atsakomybės sampratą, kad baudžiamoji atsakomybė yra nusikalstamos veikos ir ją padariusio asmens pasmerkimas valstybės vardu. Šios sampratos turinį sudarytų visos teisinės priemonės ir nusikalstamos veikos teisiniai padariniai, atsirandantys padarius nusikaltimą, taip pat padariniai, atsiradę neteisėtos veikos tyrimo metu, skelbiant kaltinamąjį nuosprendį ir po tokio nuosprendžio paskelbimo⁶. Manau, tai yra platesnė baudžiamosios atsakomybės sąvoka, kadangi nurodoma, jog baudžiamosios atsakomybės turinį sudaro ne tik valstybės taikomos priemonės asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, bet ir tos veikos padariniai, atsiradę tyrimo metu, skelbiant nuosprendį ir po apkaltinamojo nuosprendžio paskelbimo.

Norint kuo tiksliau suvokti baudžiamosios atsakomybės sampratą, reikia surasti šiuos baudžiamosios atsakomybės momentus – atsakomybės pradžią ir pabaigą, atsakomybės pagrindus, į jos turinį įeinančius elementus. Reikia pažymėti, kad „baudžiamosios atsakomybės“ terminas LR BK naudojamas gana dažnai.⁷

Vertinant baudžiamosios teisės doktrinoje suformuluotas baudžiamosios atsakomybės sampratas, reikia pripažinti, kad mokslininkai baudžiamosios atsakomybės sampratą arba jos svarbiausius elementus susieja arba kildina iš baudžiamosios atsakomybės atsiradimo momento ir (arba) baudžiamosios atsakomybės turinio. Tai suprantama ir logiška, nes negalima nuodugnai pažinti baudžiamosios atsakomybės neišsiaiškintus nurodytų dalykų. Kita vertus, pažymėtina, kad neretai suformuluotoji samprata - baigiamasis baudžiamosios atsakomybės sampratos tyrimo, argumentavimo apibendrinimas nesiderina su tuo, kaip tas pats autorius supranta baudžiamosios atsakomybės atsiradimo momentą, baudžiamosios atsakomybės turinį. Taigi, magistro darbo autorės nuomone, kyla abejonės dėl suformuluotų baudžiamosios atsakomybės sampratų pagrįstumo ir vidinio suderinamumo.

Galbūt daugiausiai ginčų kyla dėl vieno iš baudžiamosios atsakomybės momento – jos pradžios momento. Kai kurių autorių nuomone, baudžiamosios atsakomybės atsiradimas yra tapatus baudžiamųjų teisinių santykių atsiradimui. Asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, sukuria baudžiamuosius teisinius santykius. Analogiškai baudžiamosios atsakomybės atsiradimo momentą supranta ir autoriai, teigiantys, kad baudžiamoji atsakomybė prasideda nuo nusikalstamos veikos padarymo momento,⁸ nepriklausomai nuo to, ar valstybės institucijos žino apie pačios nusikalstamos veikos padarymo faktą ir dėl to kylančią jų teisę taikyti tokios veikos subjektui bausmę bei šios veikos subjekto - kaltininko pareigą iškęsti nustatytus apribojimus. Taigi galima sutikti su ta nuomone, kad teisė taikyti kaltininkui, padariusiam nusikalstamą veiką, prievartos

⁶ Drakšas R. Baudžiamosios atsakomybės sampratos formulavimo problemos Lietuvoje. Teisė. – 2003, Nr.47, p.30.

⁷ P vz. LR BK 2 straipsnis. Pagrindinės baudžiamosios atsakomybės nuostatos, 6 straipsnis. Užsieniečių baudžiamoji atsakomybė už užsienyje padarytus nusikaltimus Lietuvos valstybei ir kt.

⁸ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2003, p.68.

priemonės atsiranda nuo tokios veikos padarymo momento. Nuo to momento kaltininkui atsiranda pareiga iškęsti įstatymo nustatytas valstybės prievartos priemonės⁹.

Kita vertus, baudžiamosios teisės doktrinoje yra ir kitų pozicijų dėl baudžiamosios atsakomybės atsiradimo momento. Viena iš jų yra ta, kad baudžiamoji atsakomybė atsiranda nuo sudėties požymių visumos nustatymo asmens veikoje ir šio asmens patraukimo kaltinamuoju. Kai kurių mokslininkų tvirtinimu, baudžiamosios atsakomybės atsiradimo momentas sutampa su teismo tyrimo pradžia. Pavyzdžiui, V.Pavilonis teigia, kad nors paprastai ryškiausiai baudžiamoji atsakomybė matyti iš apkaltinamajame nuosprendyje nustatytų apribojimų, tačiau kai kurie iš tokių apribojimų, kaip turto areštas, kardomųjų priemonių taikymas gali būti padaryti jau parengtinio tyrimo metu¹⁰.

Kaip jau buvo minėta, diskusijoje dėl baudžiamosios atsakomybės atsiradimo momento, daugiausia yra autorių, kurie mano, kad baudžiamoji atsakomybė iškyla nuo nusikalstamą veiką padariusio asmens nuteisimo arba kad baudžiamoji atsakomybė prasideda nuo apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo ar įsiteisėjimo momento. Reikia pripažinti, kad dauguma autorių teigia, kad pradinis baudžiamosios atsakomybės momentas — tai asmens, padariusio nusikalstamą veiką, nuteisimas (pasmerkimas) valstybės vardu, teismui paskelbus apkaltinamąjį nuosprendį nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui.

Manytina, kad baudžiamosios atsakomybės atsiradimo klausimas gali būti išspręstas, analizuojant baudžiamąją atsakomybę per baudžiamųjų teisinių santykių prizmę. Baudžiamųjų teisinių santykių atsiradimas sietinas su tam tikru įvykiu (faktu), su kuriuo įstatymas sieja teisinių pasekmių atsiradimą. Reikia pripažinti, jog juridinis faktas, sukuriantis baudžiamąjį teisinį santykį, yra nusikalstamos veikos padarymas.

Pažymėtina, kad yra tokių autorių, kurių nuomone baudžiamosios atsakomybės atsiradimas yra tapatus baudžiamųjų teisinių santykių atsiradimui, o nusikalstamos veikos padarymas sukuria baudžiamuosius teisinius santykius. Šių baudžiamųjų teisinių santykių egzistavimas patvirtinamas apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu, kuris ne sukuria baudžiamąjį teisinį santykį, bet konstatuoja jį iki tol egzistavus. Taip pat aiškinama, kad teismo nuosprendis nedaro asmens nusikaltėliu, o tik pripažįsta nusikaltėliu tą, kuris juo tapo jau nusikalstamos veikos padarymo momentu. Todėl baudžiamasis teisinis santykis egzistuoja ir tada, kai nusikalstama veika liko neatskleista, taip pat ir tada, kai dėl procesinės veiklos klaidų nepavyko įrodyti baudžiamąjo teisinio santykio egzistavimo¹¹.

Pažymėtina, kad dažnai formuluojant baudžiamosios atsakomybės sampratą esminė reikšmė suteikiama procesiniams momentams (baudžiamąjo proceso stadijoms, procesinius

⁹ Apanavičius M., Klimka A., Misiūnas J. Tarybinė baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius – Mintis, 1972, p.86.

¹⁰ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis – Vilnius, 1996, p.56.

¹¹ Piesliakas V. Uголовноje otvetstvennost i osvoboždenije ot nejo. – Minsk, 1988, p.6-7.

veiksmus įtvirtinantiems procesiniams dokumentams ir kt). Bet vis dėlto manytina, kad svarbiausią reikšmę formuojant baudžiamosios atsakomybės sampratą turi baudžiamųjų teisinių santykių, baudžiamosios atsakomybės turinys.

Atskleisdami baudžiamosios atsakomybės turinį, autoriai paprastai tvirtina, kad baudžiamoji atsakomybė - tai asmens, padariusio nusikalstamą veiką pareiga iškęsti valstybės prievartos priemonės, t. y. patirti neigiamas nusikalstamos veikos padarymo pasekmes¹². Vieni autorių supratimu, baudžiamosios atsakomybės turinį sudaro kaltininko pareiga iškęsti valstybės prievartos priemonės, numatytas tam tikroje BK specialiosios dalies straipsnio sankcijoje, taip pat iškęsti neigiamą tiek padarytos veikos, tiek paties kaltininko įvertinimą, pasmerkimą ir nuteisimą valstybės vardu, tvirtinant, kad baudžiamosios atsakomybės turinį išreiškia asmens, padariusio nusikalstamą veiką pripažinimas kaltu ir nuteisimas, nepriklausomai nuo to, ar teismas skiria kaltininkui konkrečią bausmę, ar atleidžia jį nuo bausmės.

Kitų autorių supratimu, baudžiamoji atsakomybė daug sudėtingesnis reiškinys ir jos turinį paprastai sudaro trys elementai: 1) nuteisimas valstybės vardu priimant apkaltinamąjį nuosprendį; 2) bausmės paskyrimas ir paskirtosios bausmės vykdymas; 3) teistumas¹³. Ši pozicija kai kada tikslinama, nurodant, kad būtinas ir neišvengiamas baudžiamosios atsakomybės turinio elementas yra tik asmens nuteisimas, o kitų dviejų elementų gali ir nebūti¹⁴.

Baudžiamosios teisės doktrinoje atskiro dėmesio verta pozicija tvirtinančių, kad baudžiamąją atsakomybę sudaro keturios poveikio priemonių grupės, taikomos nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui. Jų visuma sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį. Tai: 1) baudžiamojo procesinio poveikio priemonės; 2) asmens nuteisimo valstybės vardu priimant apkaltinamąjį teismo nuosprendį faktas; 3) taikymas nuteistajam bausmės; 4) teistumas. Kitos baudžiamojo poveikio priemonių rūšys nepriklauso baudžiamosios atsakomybės turiniui¹⁵.

Baudžiamosios procesinio poveikio priemonės, taikomos asmenims, padariusiems nusikalstamas veikas, kaip baudžiamosios atsakomybės turinio elementas, netiesiogiai nurodomas (arba galima manyti, kad pripažįstamas ar bent jau nepamirštamas kaip baudžiamosios atsakomybės turinio elementas) ir kitų autorių darbuose¹⁶.

Galima tvirtinti, kad padarius nusikalstamą veiką, iškyla baudžiamieji teisiniai santykiai ir, kaip šių santykių būtinas elementas, atsiranda baudžiamoji atsakomybė. Taip pat reikia pripažinti, kad nuo baudžiamosios teisės neatskiriama baudžiamojo proceso teisė (būtent

¹² Piesliakas V. Ugolovnoje otvetstvennost i osvoboždenije ot nejo. – Minsk, 1988, p.14-15.

¹³ Piesliakas V. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės // Socialinė teisė, 1979, Nr.2 Vilnius.

¹⁴ Piesliakas V. Ugolovnoje otvetstvennost i osvoboždenije ot nejo. – Minsk, 1988, p.14-15.

¹⁵ Jegorov V.S. Teoretičeskije voprosy osvoboždenije ot ugolovnoj otvestvenosti. Moskva – Moskovskij psichologo – socialnyj institut, 2002, p.33.

¹⁶ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2003, p.57.

baudžiamajai teisei realizuoti skirta baudžiamojo proceso teisė), kuria remiantis dar ikiteisminiame baudžiamosios bylos tyrime gali būti ribojamos asmens, įtariamo padarius nusikalstamą veiką, teisės ir laisvės, jam taikomos procesinės prievartos priemonės. Į baudžiamosios atsakomybės turinį įeina ne tik tie suvaržymai, apribojimai, kuriuos asmuo patiria baudžiamosios bylos teismo nagrinėjimo stadijoje. Reikia pripažinti, kad procesiniai tyrimo - apklausos, akistatos ir kiti veiksmai, kuriuose dalyvauja įtariamasis, privalomi ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnų nurodymai, galimybė patirti teisių ir laisvių apribojimus, suvaržymus, realus procesines prievartos prietaikymas, oficialus įtarimų paskelbimas ir kiti procesiniai ikiteisminio tyrimo veiksmai įtariamojo (vėliau - teisiamojo, nuteistojo) atžvilgiu, šių veiksmų teisinės pasekmės, prilygsta tiems procesiniams ir kitiems teisiniams suvaržymams, apribojimams, kuriuos teismas skiria bausmės forma ir kuriuos asmuo patiria atlikdamas bausmę, o vėliau pajusdamas ir teistumo bendrąsias bei baudžiamąsias teises pasekmes. Tai, kad baudžiamosios atsakomybės turinio elementas yra ir baudžiamosios procesinės prievartos priemonės, patvirtina ir paties įstatymų leidėjo pozicija. Baudžiamasis kodeksas imperatyviai nustato, jog teismas, skirdamas bausmę, į bausmės laiką turi įskaityti ir kardomojo kalinimo laiką (BK 66 straipsnis). Atsižvelgiant į šių Baudžiamojo kodekso nuostatų turinį, paskirtį, reikšmę kaltininko bausmės individualizavimui, reikia pažymėti, kad jos netiesiogiai įpareigoja teismą, skiriant bausmę asmeniui, pripažintam kaltu padarius nusikalstamą veiką, įvertinti šio asmens patirtus visus baudžiamuosius procesinius teisių ir laisvių suvaržymus, apribojimus dalyvaujant procesiniuose veiksmuose, paklūstant teisėsaugos pareigūnų nurodymams.

Galima daryti išvadą, kad baudžiamosios atsakomybės pradžia - tai patirta baudžiamoji procesinė prievarta, kadangi baudžiamosios bylos procesas yra vientisas, jis priverčia kaltininką pajusti iš esmės tas pačias prievartines valstybės poveikio priemones. Todėl ikiteisminiame tyrime, kuris yra viena tos pačios baudžiamosios bylos proceso stadija, patirti suvaržymai, apribojimai negali būti paneigiami, palyginus juos su iš esmės tokiais pat suvaržymais, apribojimais, patiriamais kitoje to paties proceso stadijoje - teisminiame nagrinėjime. Kaip minėta, atskirais atvejais įstatymų leidėjas procesinę prievartą dėl jos patirtus kaltininko laisvių suvaržymus, apribojimus prilygina sunkiausiai bausmei - laisvės atėmimui. Vadinasi, teisiniai reiškiniai - baudžiamoji procesinė prievarta, baudžiamoji teisinė prievarta (turima omenyje apribojimai, patiriami atliekant teismo paskirtą bausmę, teistumo pasekmės) - teisės požiūriu negali būti vertinami skirtingai, nes jų pasekmės kaltininkui iš esmės yra lygiareikšmės ir turi būti prilyginamos teisinei baudžiamajai atsakomybei. Taigi visa tai, kaip ir kokiomis (paprastai imperatyvaus, priverstinio, represyvaus pobūdžio) poveikio priemonėmis valstybė reaguoja į nusikalstamą veiką padariusį asmenį (įtariamąjį, vėliau - kaltinamąjį, teisiamąjį, nuteistąjį), sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį ir pačią baudžiamąją atsakomybę.

Nepripažindami baudžiamąją atsakomybę (jos turinio elementu) baudžiamosios procesinės atsakomybės (baudžiamosios procesinės prievartos), supaprastintume požiūrį į tas pasekmes (teisines, moralines, materialines ir t. t), kurias sukelia baudžiamosios bylos iškėlimas, įtarimo pareiškimas ir kiti procesiniai veiksmai. Dažnai šios pasekmės nepagrįstai laikomos nereikšmingais suvaržymais, apribojimais, už kurių išgyvenimą yra „kompensuojama“ atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės. Reikia pripažinti, jog toks baudžiamosios atsakomybės supratimas atkreiptų įstatymų leidėjo dėmesį ir įpareigotų jį iš esmės spręsti kai kurių nusikalstamų veikų rūšių kriminalizacijos ir dekriminalizacijos klausimus, o ne ieškoti galimybės išplėsti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės taikymą. Įstatymų leidėjo priedermė yra ieškoti optimalių kriminalizacijos ribų. Todėl, kai padarius atskirų rūšių nusikalstamas veikas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės tampa beveik taisykle, tai vertintina kaip signalas, kad yra pagrindas abejoti tokių veikų kriminalizacijos nepagrįstumu.

Galima teigti, kad vienu iš svarbiausių teisinių argumentų, pagrindžiančių poziciją, jog baudžiamoji atsakomybė - tai teisinių baudžiamųjų procesinių ir teisinių baudžiamųjų prievartos priemonių visuma, neatskiriamas jų tarpusavio ryšys ir sąveika yra ne tik baudžiamojo proceso vieningumas, bet ir baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės vieningumas. Šios teisės šakos viena be kitos negali būti taikomos, atskirai paimtos jos praranda prasmę. Tai to paties teisinio reiškimo turinio ir formos santykis. Padarius nusikalstamą veiką ir iškilus baudžiamiesiems teisiniams santykiams, šie yra neatskiriama nuo baudžiamųjų procesinių teisinių santykių. Prasidėję baudžiamieji teisiniai santykiai turi turėti atitinkamą procesinę formą, be kurios jie savaime negali egzistuoti, vystytis, be procesinės formos negali būti realizuojamas ir baudžiamosios teisės turinys.

Taigi, susiklosčius baudžiamiesiems teisiniams santykiams, baudžiamoji teisė ir baudžiamojo proceso teisė veikia „kartu“, ir baudžiamasis procesas realizuoja baudžiamojo įstatymo normas. Visi suvaržymai, ribojimai, kuriuos patiria nusikalstamą veiką padaręs asmuo, yra įtvirtinti ir kyla iš baudžiamosios ir baudžiamojo proceso teisės. Baudžiamųjų ir baudžiamųjų procesinių teisinių pagrindų visuma pagrindžia, suformuoja ir kartu pateisina baudžiamąją atsakomybę, nulemia būtent tokį šios teisinės atsakomybės rūšies turinį.

Taigi, baudžiamoji atsakomybė - tai valstybės reakcija į nusikalstamą veiką teisinėmis baudžiamosiomis, baudžiamosiomis-procesinėmis prievartos priemonėmis, ribojančiomis šią veiką padariusio asmens teises ir laisves. Toks baudžiamosios atsakomybės supratimas atitinka ir konstitucinėje jurisprudencijoje įtvirtintą apskritai teisinės atsakomybės sampratą, pagal kurią atsakomybė - tai kryptingi atitinkamose teisės normose numatyti asmens suvaržymai dėl jo smerktino veikimo ar neveikimo, kuris tomis normomis yra draudžiamas¹⁷.

¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. balandžio 8 d. nutarimas // Valstybės žinios, 1997, Nr. 31-770.

Kalbant apie baudžiamąją atsakomybę, būtina atskleisti ir sąvokos „patraukimas baudžiamojon atsakomybėn“ aktualumą. Ši sąvoka vartojama įvairiuose Lietuvos Respublikos teisės aktuose: įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Lietuvos Respublikos Seimo statute, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse.

Nors minėta sąvoka „patraukimas baudžiamojon atsakomybėn“ vartojama dažnai, jos turinys nėra atskleistas. Konstitucijos 62 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtinta nuostata, kad Seimo narys be Seimo sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, suimamas, negali būti kitaip suvaržoma jo laisvė. Taip pat šią nuostatą patikslina LR Seimo statuto (toliau – Seimo statuto) 22 straipsnio 3 dalis, kurioje nurodoma, kad Seimo narys be Seimo sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, suimamas, negali būti kitaip suvaržoma jo laisvė, išskyrus atvejus, kai jis užtinkamas bedarantis nusikaltimą (in flagranti). Iš pateiktų Konstitucijoje ir Seimo statute įtvirtintų nuostatų analizės, galima padaryti išvadą, kad sąvoka „patraukimas baudžiamojon atsakomybėn“ neapima suėmimo ar kitokio laisvės suvaržymo, t.y. neapima baudžiamųjų procesinių prievartos priemonių taikymo.

R.Drakšas straipsnyje „Baudžiamosios atsakomybės sampratos formulavimo problemos Lietuvoje“ nagrinėja kai kurių autorių pateiktą baudžiamosios atsakomybės sąvoką, kuri suprantama kaip nusikalstamos veikos ir ją padariusio asmens pasmerkimas valstybės vardu. Šios sąvokos autorių nuomone, jau paskelbimas įtariamuju yra viena iš patraukimo baudžiamojon atsakomybėn formų. R.Drakšas atkreipia dėmesį į galimą asmens, kuris traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, ir asmens, kuriam atsiranda baudžiamoji atsakomybė, nesutapimą. Teoriškai baudžiamoji atsakomybė atsiranda asmeniui, kuris kaltas padaręs nusikaltimą. Taigi veiksmai, sudarantys patraukimo baudžiamojon atsakomybėn turinį gali būti taikomi asmeniui, kuris iš tiesų nepadarė nusikaltimo ir teismo nebus pripažintas kaltu. Tokia padėtis yra nesuprantama. Būtina atsižvelgti į tai, kad BK 2 straipsnis pabrėžia atsakomybę už kaltai padarytą veiką principą, tai reiškia, kad negalima kalbėti apie baudžiamosios atsakomybės atsiradimą nekaltam asmeniui (ar nekalto asmens patraukimą baudžiamojon atsakomybėn)¹⁸.

Pasak R.Drakšo, terminas – patraukimas baudžiamojon atsakomybėn – turi būti suprantamas ir aiškinamas kaip baudžiamojo įstatymo formuluotė. Baudžiamojoje teisėje teisiškai reikšmingi yra du momentai – nusikaltimo padarymas ir sankcijos pritaikymas. Todėl terminas – patraukimas baudžiamojon atsakomybėn – negali būti tapatinamas ar siejamas su tarpinėmis baudžiamojo proceso įstatymuose nustatytais baudžiamosios bylos tyrimo stadijomis.

BK komentaro autoriai, komentuodami kodekso 2 straipsnį: „pagrindinės baudžiamosios atsakomybės nuostatos“, išskyrė patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagrindus. Autorių teigimu, patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagrindai yra apibūdinti 2 straipsnio 1, 3

¹⁸ Drakšas R. Baudžiamosios atsakomybės sampratos formulavimo problemos Lietuvoje. Teisė . – 2003, Nr.47, p.30.

ir 4 dalyse. BK specialiosios dalies normos nustato konkrečių nusikalstamų veikų rūšinius požymius, apibūdinančius atitinkamą nusikaltimo sudėtį, bei apibrėžia sankciją, kuri gali būti pritaikyta kaip bausmė už realiai padarytą nusikalstamą veiką¹⁹.

BK 2 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata, kuria remiantis asmuo atsako pagal Baudžiamąjį kodeksą tik tuo atveju, jeigu jo padaryta veika buvo uždrausta baudžiamojo įstatymo, galiojusio nusikalstamos veikos padarymo metu. Komentaro autoriai teigia, jog terminas „atsakyti“ baudžiamojoje teisėje reiškia baudžiamosios atsakomybės realizavimą. Baudžiamoji atsakomybė realizuojama paskiriant asmeniui, padariusiam nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, baudžiamajame įstatyme numatytą bausmę arba atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės.

Baudžiamojo įstatymo galiojimo laiką reglamentuoja BK 3 straipsnis. Baudžiamųjų įstatymų galiojimo ir taikymo laiko atžvilgiu bendrieji principai įtvirtinti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 7 straipsnyje bei Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 15 straipsnyje, kuriuose nustatyta, kad „niekas negali būti nuteistas už veiksmus ar neveikimą, kurie pagal jų padarymo metu galiojusius valstybės įstatymus arba pagal tarptautinę teisę nebuvo laikomi nusikaltimais“. Šiose tarptautinėse sutartyse nustatyta, kad tokio draudimo gali būti nesilaikoma tik tuomet, kai padaryta tokia veika, kuri pagal tarptautinės bendrijos pripažįstamus bendruosius teisės principus buvo laikoma nusikaltimu²⁰.

Lietuvos Respublikos teismai sprenddami klausimus, susijusius su baudžiamųjų įstatymų galiojimo ir taikymo laiko atžvilgiu, gali atsižvelgti ir į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimą Nr. 38 „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo kodekso normas, reglamentuojančias baudžiamųjų įstatymų galiojimą laiko atžvilgiu“, kadangi, Konstitucinis Teismas 2006-05-09 nutarime konstatavo, jog „iš Konstitucijos kylančios bendrosios kompetencijos teismų instancinės sistemos negalima interpretuoti ir kaip varžančios žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų procesinį savarankiškumą: nors pagal Konstituciją žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, apskritai yra saistomi aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų sprendimų - precedentų tų kategorijų bylose, aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismai (ir tų teismų teisėjai) negali kištis į žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų nagrinėjamas bylas, teikti jiems kokių nors privalomų ar rekomendacinio pobūdžio nurodymų, kaip turi būti sprendžiamos atitinkamos bylos ir pan.; tokie nurodymai (nesvarbu, privalomi ar rekomendacinio pobūdžio) Konstitucijos atžvilgiu būtų vertintini kaip atitinkamų teismų (teisėjų)

¹⁹ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. – Vilnius, 2001, p.11.

²⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p.33.

veikimas *ultra vires*. Pagal Konstituciją teismų praktika formuojama tik teismams patiems sprendžiant bylas²¹.

Kad būtų galima teisingai išspręsti klausimą, koks baudžiamasis įstatymas galiojo nusikalstamos veikos padarymo metu, reikia nustatyti, kada baudžiamasis įstatymas, nustatantis veikos nusikalstamumą ir asmens baudžiamumą, įsigaliojo, ar galiojimas nenutrūkęs ir nepanaikintas, ir ar šiuo laikotarpiu buvo padaryta veika.

Lietuvos Respublikos įstatymų įsigaliojimo tvarką nustato Konstitucijos 70 straipsnis, o ją detalizuoja Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos įstatymas. Šiame įstatyme nurodoma, kad Lietuvos Respublikos įstatymai įsigalioja po to, kai juos pasirašo ir „Valstybės žiniuose“ oficialiai paskelbia Respublikos Prezidentas, jeigu pačiuose įstatymuose nenumatoma vėlesnė įsigaliojimo data.

Dažnai atsitinka taip, kad nuo nusikalstamos veikos padarymo iki teismo sprendimo priėmimo kelis kartus keičiama baudžiamojo įstatymo norma, kurioje numatyta ši nusikalstama veika. Todėl taikant baudžiamąjį įstatymą būtina nustatyti tikslų nusikalstamos veikos padarymo laiką bei baudžiamojo įstatymo, numatančio atsakomybę už šią veiką, keitimo laiką. BK 3 straipsnyje reglamentuoti tokie atvejai, kai įstatymai yra keičiami: 2 dalyje įtvirtinta nuostata dėl „švelnesnio“ įstatymo, o minėto straipsnio 3 dalyje - dėl „sunkesnio“ įstatymo. Taigi, baudžiamojo įstatymo galiojimo laike klausimas turi esminę reikšmę asmens baudžiamosios atsakomybės kilimui.

Pagal BK 3 straipsnio 2 dalį veikos nusikalstamumą panaikinant, bausmę švelninantis arba kitokiu būdu nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį palengvinantis baudžiamasis įstatymas turi grįžtamąją galią, t.y. taikomas iki tokio įstatymo įsigaliojimo nusikalstamą veiką padariusiems asmenims, taip pat atliekantiems bausmę bei turintiems teistumą asmenims. Remiantis to paties straipsnio 3 dalimi baudžiamasis įstatymas, nustatantis veikos nusikalstamumą, griežtinantis bausmę arba kitaip sunkinantis nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį, neturi grįžtamosios galios, išskyrus tam tikras išimtis. Taigi, remiantis BK 2 straipsnio 1 dalimi, asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn tik tada, kai jo padaryta veika buvo uždrausta veikos padarymo metu galiojančia baudžiamojo įstatymo norma ir liko uždrausta teismui priimant apkaltinamąjį nuosprendį. Sankcijoje numatytų bausmių dydžio mažėjimas ar didėjimas turi reikšmės tik bausmės individualizavimui.

BK 2 straipsnio 3 dalyje yra įtvirtintas kitas patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagrindas. Šioje dalyje įtvirtinta viena svarbiausių šiuolaikinės baudžiamosios atsakomybės

²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Tesimo 2006m. gegužės 9 d. nutarimas // Valstybės žinios, 2006, Nr.51-1894.

nuostatų – atsakomybė tik už kaltai padarytą veiką. Šiuo metu galiojanti baudžiamoji demokratinių šalių teisė kartais vadinama kaltės teise. Baudžiamoji atsakomybė atsiranda tik tuomet, kai baudžiamajame kodekse numatyta veika padaroma viena iš įstatyme nustatytų kaltės formų. Baudžiamosios atsakomybės pagrindas gali būti tik suvoktas, sąmoningas (tyčinis) arba neatsargus baudžiamojo įstatymo pažeidimas²².

Kaltės principas tuo pačiu reiškia asmeninę atsakomybę. Baudžiamojon atsakomybėn gali būti patrauktas tik toks asmuo, kuris pats kaltai padarė nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą. Baudžiamosios atsakomybės perkėlimas kitiems asmenims negalimas²³.

Kaltės principas iš baudžiamosios teisės eliminuoja objektyvų pakaltinimą, t.y. asmens patraukimą baudžiamojon atsakomybėn už padarinius, kurie atsiranda be jo kaltės. Kazusas – tai baudžiamajame įstatyme numatytų pasekmių sukėlimas be kaltės. Tai toks psichinis santykis su daroma pavojinga veika ir kilusiomis pasekmėmis, kuris neatitinka nei tyčinės, nei neatsargios kaltės sampratos²⁴. Konstatavus kazusą, baudžiamoji atsakomybė nekyla, bylos tyrimas nutraukiamas arba teisiamasis išteisinamas. BK 2 straipsnio 4 dalis nustato taisyklę, kad pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį.

Vertinant žmogaus elgesį kaip nusikalstamą ar nenusikalstamą, baudžiamojoje teisėje naudojamas nusikaltimo sudėties modelis. Remiantis šiuo modeliu, išvadai dėl nusikalstamo ar nenusikalstamo veikos pobūdžio padaryti būtina nustatyti nusikaltimo sudėties buvimą kaltininko veikoje, t.y. faktą, kad asmens poelgyje yra visi įstatyme numatytos ir uždraustos veikos požymiai. Nusikaltimo sudėtis - tai pavojingos veikos priešingumo baudžiamajai teisei juridinė išraiška. Be abejo, nusikaltimo sudėtis savo turiniu yra platesnė už išorinę objektyviąją nusikaltimo pusę, nes ji apima dar ir psichines nematomas veikos puses. Vadinasi, nusikaltimo sudėtis – baudžiamajame įstatyme numatytų objektyvių ir subjektyvių požymių, kurie apibūdina pavojingą veiką kaip tam tikrą nusikaltimą arba baudžiamąjį nusižengimą, visuma. Nusikalstamos veikos požymiai būtini, kad pavojinga veika būtų pripažinta nusikalstama, o kaltas asmuo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Jei nėra bent vieno iš šių požymių, nėra ir nusikalstamos veikos sudėties²⁵.

Teismas, nagrinėdamas bylą, privalo nustatyti, ar tam tikri veiksmai ar neveikimas padaryti ir nusikaltėlio, ir ne nusikaltėlio. Teismas kruopščiai analizuoja faktus ir derina juos su baudžiamajame įstatyme numatytais nusikaltimo sudėties požymiais. Jeigu toks atitikimas

²² Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p.24.

²³Ten pat, p. 25.

²⁴ Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. – 1996, p.178.

²⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p. 25

nustatomas, daroma išvada, kad asmuo padarė ne nusikaltimo sudėtį, o nusikalstamą veiką, už kurią jis turi būti nubaustas²⁶.

Norėčiau atkreipti dėmesį į vieną esminę naujovę, esančią naujajame Baudžiamajame kodekse. Daugelyje BK specialiosios dalies straipsnių galima aptikti formuluotę, kad „už šiame straipsnyje numatytas veikas asmuo atsako tik tuo atveju, kai yra nukentėjusiojo asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas ar prokuroro reikalavimas“ (pvz., BK 149 str. 5 d., 178 str. 5 d.). Ši nuostata nepaneigia nusikalstamos veikos sudėties kaip baudžiamosios atsakomybės pagrindo principo, tačiau įveda papildomą asmens baudžiamosios atsakomybės sąlygą dėl kai kurių nusikalstamų veikų. Padaryta veika lieka nusikalstama, tačiau įstatymų leidėjas numato papildomą sąlygą, kuriai esant, asmuo turi atsakyti už tame BK straipsnyje numatytas veikas. Jos nesant, net ir nustačius tapatumą tarp padarytos nusikalstamos veikos ir nusikaltimo sudėties, aprašytos BK specialiosios dalies straipsnio normoje, asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn.

Galima daryti išvadą, išnagrinėjus patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagrindus, ar nusikalstamą veiką padaręs asmuo yra kaltas, ar jo veika atitinka baudžiamajame įstatyme numatytus nusikalstamos veikos požymius gali nuspręsti tik teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį. Atsižvelgiant į Konstitucijos 31 straipsnio pirmąją dalį, asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Įsiteisėjus teismo nuosprendžiui, asmeniui yra pradėamos taikyti valstybės prievartos priemonės.

Apibendrinant pateiktas baudžiamosios atsakomybės sąvokas, atsiradimo momentus, baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso santykių ryšį, baudžiamosios atsakomybės turinį sudarančius elementus, siūlytinas toks baudžiamosios atsakomybės apibrėžimas:

„Baudžiamoji atsakomybė – tai valstybės baudžiamųjų teisinių priemonių, taikomų nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, visuma, kurią sudaro baudžiamojo procesinio poveikio priemonės, asmens pasmerkimas valstybės vardu, priimant apkaltinamąjį nuosprendį, bausmės paskyrimas, bausmės atlikimas, teistumas“.

Baudžiamoji atsakomybė yra viena iš teisinės atsakomybės rūšių. Teisės normos yra pažeidžiamos įvairiais veiksmais ir poelgiais, todėl egzistuoja įvairios teisinės atsakomybės rūšys bei bausmės, kurios taikomos pažeidėjams. Todėl atsižvelgus į tai, kokio pobūdžio teisės normos pažeistos, be baudžiamosios teisinės atsakomybės, išskiriamos civilinė, drausminė, materialinė atsakomybė.

Profesorius V.Mikelėnas monografijoje „Civilinės atsakomybės problemos: Lyginamieji aspektai“ aptaria šiuos civilinės ir baudžiamosios atsakomybės skirtumus:

²⁶ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2003, p. 66.

1) skirtingi abiejų atsakomybės rūšių tikslai: civilinės atsakomybės tikslas yra kompensuoti nukentėjusiajam jo patirtus nuostolius, o baudžiamosios atsakomybės tikslas - nubausti teisės pažeidėją, jį perauklėti bei užkirsti kelią naujiems nusikaltimams;

2) skirtingi šių atsakomybės rūšių atsiradimo pagrindai: civilinė atsakomybė paprastai atsiranda, pažeidus privatų interesą (esant sutarties pažeidimui ar deliktui), o baudžiamoji atsakomybė atsiranda tik už įstatyme numatytas veikas, kurios yra socialiai pavojingos visai visuomenei;

3) skirtinga yra kaltės samprata ir reikšmė civilinėje ir baudžiamojoje atsakomybėje bei skirtinga kaltės įrodinėjimo tvarka: civilinės atsakomybės atveju galioja skolininko kaltės prezumpcija, baudžiamosios atsakomybės atveju galioja nekaltumo prezumpcija ir kt.²⁷.

Pažymėtina, kad kaip pagrindinis skirtumas tarp baudžiamosios ir deliktinės civilinės atsakomybės, yra nurodomas skirtumas tarp nusikaltimo ir civilinio delikto. Nusikaltimu yra kėsiamasi į visuomeninį (viešą) interesą, todėl valstybė, kaip visuomenės atstovas, reaguoja į nusikaltimą, pradėdama nusikaltimą padariusio asmens baudžiamąjį persekiojimą, o civiliniu deliktu yra kėsiamasi į privataus asmens interesus, todėl būtent asmuo, kuriam deliktu padaroma žala, pirmiausia sureaguoja, pareikšdamas civilinį ieškinį. Tokio ieškinio tikslas – atstatyti nukentėjusįjį į pradinę, iki delikto padarymo buvusią padėtį, kompensuojant patirtus nuostolius. Reikia pripažinti, kad civilinė atsakomybė yra turtinė, nes teisės pažeidėjas kaip skolininkas privalo nukentėjusiajam atlyginti padarytus nuostolius (žalą) arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius).

Apibendrinant galima teigti, jog pagrindinė baudžiamosios atsakomybės funkcija yra nubausti teisės pažeidėją, o pagrindinė civilinės atsakomybės funkcija – kompensuoti padarytus nuostolius. Baudžiamojon atsakomybėn patraukia valstybė, ji atsiranda tik už baudžiamajame įstatyme numatytas veikas, kurios yra socialiai pavojingos visai visuomenei, o civiliniu deliktu yra kėsiamasi į privataus asmens interesus ir asmuo, gindamas savo privačius interesus, paduoda ieškinį.

Yra ir kitų skirtumų tarp baudžiamosios atsakomybės ir kitų teisinės atsakomybės rūšių. Be to, kas buvo išdėstyta anksčiau apie baudžiamosios atsakomybės sampratą, reikia pripažinti, kad baudžiamoji atsakomybė – tai įvairios bausmės, kurias gali skirti teismas už kriminalinius nusikaltimus. Tos bausmės yra skirtingos, kadangi nusikalstamų veikų pavojingumo visuomenei laipsnis labai nevienodas. Baudžiamoji atsakomybė yra taikoma valstybės vardu valstybės įgaliotų institucijų nusikalstamą veiką (už kurią numatyta atsakomybė baudžiamuosiuose įstatymuose) padariusiems asmenims, paskiriant valstybės prievartos priemonę, kuri užtraukia nuteistajam individualaus pobūdžio teises pasekmes – bausmę, teistumą.

²⁷ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius, 1995, p.27.

Kita teisinės atsakomybės rūšis yra administracinė atsakomybė, kuri taip pat skiriasi nuo baudžiamosios atsakomybės. Administracinė atsakomybė – tai asmens pareiga atsakyti už padarytą administracinės teisės pažeidimą. Fizinis asmuo, kaltas padaręs įstatymo nustatytą administracinį teisės pažeidimą, traukiamas administracinę atsakomybę ir jam taikoma administracinė nuobauda, kuria teisės pažeidėjui daromas tam tikras teisinis poveikis. Administracinę atsakomybę asmenys traukiami valstybės valdymo institucijų, jų pareigūnų ar teismo. Nubaustas asmuo netenka kai kurių materialinių vertybių, teisių, laisvės, darbo, patiria moralinio pobūdžio padarinių.

Be šių minėtų teisinių atsakomybių, reikia paminėti drausminę atsakomybę, kurion asmenys traukiami tarnybinių, darbo santykių pavaldumo tvarka. Drausminės atsakomybės santykiai gali atsirasti tik tarp subjektų, susijusių darbo santykiais, t.y. tarp darbuotojo ir darbdavio. Drausminę atsakomybę traukiami darbuotojai, padarę darbo drausmės pažeidimą. Drausminės bylas išnagrinėja įstaigų, įmonių, organizacijų, kuriose dirba pažeidėjas, vadovai, paskirdami drausminę nuobaudą.

Materialinė atsakomybė, kaip ir drausminė atsakomybė, gali atsirasti tik tarp subjektų, susijusių darbo santykiais. Tiek drausminė, tiek materialinė atsakomybė gali būti taikomos tik pažeidus darbo drausmę. Tačiau materialinė atsakomybė gali būti taikoma padarius ne bet kokį darbo drausmės pažeidimą, o tokį, dėl kurio atsirado materialinė žala. Ši žala gali būti išieškoma pagal civilinę teisę arba kai kuriais atvejais darbdavio rašytiniu nurodymu. Neteisėta veika, kuria padaroma žala, gali sukelti ir baudžiamąją, administracinę, drausminę atsakomybę, kurias pritaikius, kaltas asmuo neatleidžiamas nuo materialinės atsakomybės.

Reikia pripažinti, kad teisinės atsakomybės viena nuo kitos skiriasi atsakomybės pagrindais, funkcijomis, subjektais, kurie taiko ir kam taikoma ši atsakomybė ir teisinėmis pasekmėmis.

Lietuvos teisėje dažnai pasitaiko tokių atvejų, kai už tą pačią veiką yra nustatyta kelių rūšių teisinė atsakomybė – dažniausiai baudžiamoji ir administracinė, baudžiamoji ir drausminė, rečiau baudžiamoji ir civilinė atsakomybė. Pavyzdžiui, piktnaudžiavimas tarnyba paprastai vertinamas kaip drausminis nusižengimas, bet tam tikrais atvejais gali būti vertinama kaip nusikaltimas. Eismo saugumo taisyklių pažeidimas paprastai vertinamas kaip administracinis nusižengimas, bet gali būti vertinama, esant tam tikrom aplinkybėm kaip nusikaltimas. Žmogaus įžeidimas ar šmeižimas, jo turto sunaikinimas užtraukia baudžiamąją atsakomybę, kad gali būti taikoma ir civilinė atsakomybė. Reikia pripažinti, kad tam tikrais atvejais nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų požymiai suformuluoti įstatyme yra panašūs, dėl to kyla baudžiamosios ir kitos teisinės

atsakomybės konkurencijos už padarytą veiką ir pačių veikų teisinio vertinimo problemų²⁸. Sprendžiant šią problemą, naujajame Baudžiamajame kodekse buvo įvesta baudžiamojo nusižengimo sąvoka, siekiant kiek įmanoma išvengti dvigubo vienos veikos teisinio statuso ir visus teisinės atsakomybės klausimus, susijusius su teisės pažeidimo padarymu, reguliuoti pagal vieną teisės šaką²⁹. Tačiau baudžiamųjų nusižengimų įtraukimas į BK nepanaikino nusikalstamų veikų ir kitų teisės pažeidimų atskyrimo problemų. Dažniausiai tenka atskirti nusikalstamas veikas nuo administracinių teisės pažeidimų, kadangi šių veikų požymiai yra aprašyti ir Baudžiamajame kodekse, ir Administracinių teisės pažeidimų kodekse, už šias veikas numatyta ir baudžiamoji, ir administracinė atsakomybė.

Jei padarytas teisės pažeidimas pažeidžia kelių teisės šakų normų reikalavimus, negalima taikyti kelių teisės šakų normas, reikia pasirinkti vienos teisės šakos normą. Kaip yra žinoma, vienas iš pagrindinių teisės principų teigia, jog už vieną ir tą patį teisės pažeidimą teisės pažeidėjui tos pačios rūšies teisinė atsakomybė (baudžiamoji, administracinė, civilinė, drausminė) gali būti taikoma tik vieną kartą.

Šią problemą galima būtų spręsti remiantis principu, pripažintu teisinėje praktikoje, kad esant skirtingų rūšių teisės pažeidimų kolizijai, prioritetas turėtų būti teikiamas švelnesnei atsakomybės rūšiai. Tačiau galutinį sprendimą turėtų priimti teismas, įvertinęs padaryto teisės pažeidimo pavojingumą ir, vadovaudamasis teisine sąmone, nuspręsdamas, kokias teisės normas pažeidžia padarytas teisės pažeidimas ir kokią teisinę atsakomybę taikyti teisės pažeidėjui.

Taigi, galima daryti išvadą, kad teisės pažeidėjams, atsižvelgiant į tai, kokio pobūdžio teisės normos savo veiksmais ir poelgiais pažeidė, gali būti taikoma baudžiamoji, civilinė, administracinė, drausminė ar materialinė atsakomybė, kuria kaltas asmuo yra pasmerkiamas ir jam skiriama bausmė, kuri yra skirtinga, priklausomai nuo atsakomybės rūšies. Baudžiamoji atsakomybė skiriasi nuo visų kitų atsakomybės rūšių tuo, kad pritaikius baudžiamąją atsakomybę, gali būti paskirta laisvės atėmimo bausmė ir atsiranda teisinė pasekmė – teistumas, kuris yra reikšmingas skiriant bausmę už naujo nusikaltimo padarymą. Tačiau panašias pasekmes turi ir administracinės, bei drausminės atsakomybės pritaikymas, kadangi skiriant baudą, jos dydis nustatomas pagal baudos dydžio sankcijoje minimumo ir maksimumo vidurkį, atsižvelgiant į atsakomybę lengvinančias ar sunkinančias aplinkybes. Kaip atsakomybę už teisės pažeidimą sunkinanti aplinkybė yra pakartotinai per metus padarytas tokios rūšies teisės pažeidimas, už kurį jau buvo paskirta nuobauda. Vadinasi, pakartotinas per metus administracinio ar drausminio pažeidimo padarymas yra reikšmingas skiriant baudą, kadangi teisės pažeidėjui už pakartotinai padarytą teisės pažeidimą gali būti paskirta griežtesnė nuobauda.

²⁸ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė – Vilnius, 2006, p.134.

²⁹ Ten pat, p.135

II. Filosofiniai ir teisiniai baudžiamosios atsakomybės aspektai

Teisinė atsakomybė negali būti išsamiai apibūdinta nesiremiant jos filosofiniu aiškinimu. Filosofinis baudžiamosios atsakomybės pagrindimas neatsiejamai surištas su žmogaus galimybe savo laisva valia pasielgti vienokiu ar kitokiu būdu tam tikrose situacijose ir būti už juos atsakingais, bei su valstybės teise bausti visuomenės narius už jų padarytus nusižengimus. Nagrinėjant atsakomybės problemą, iškyla du pagrindiniai klausimai. Jeigu subjekto pasirinkimas yra visiškai determinuotas, besąlygiškas ir būtinas, tai už ką toks subjektas atsako? Jeigu pasirinkimas, kurį daro subjektas, nėra nulemtas iš anksto, yra laisvas, kodėl valstybė turi jį bausti? Filosofijoje žmogaus valios laisvės buvo problema buvo gvildinama dar antikos laikais, tačiau tik Naujaisiais amžiais sugrįžta prie teorinio atsakomybės kategorijos pagrindimo, remiantis laisvės, vidinės pareigos, visuomenės individui keliamų reikalavimų kategorijomis. Tokie tyrimai buvo pradėti Hobbeso, Spinozos, Hegelio, Kanto, Engelso ir kitų mokslininkų, palikdami ryškius pėdsakus šių laikų baudžiamosios teisės metodologijoje.

XVII amžiaus filosofas Thomas Hobbesas bandė pagrįsti baudžiamosios atsakomybės galimumą ir būtinumą. Pasak Hobbeso, iš prigimties kiekvienas žmogus turi teisę į viską. Kadangi žmogaus padėtis yra kiekvieno karo su kiekvienu padėtis, kai kiekvienas žmogus yra valdomas jo paties proto ir nėra nieko, ko jis negalėtų panaudoti, kas jam padėtų išgelbėti savo gyvybę nuo priešų, tai iš čia išplaukia, kad kiekvienas žmogus turi teisę į kiekvieną dalyką, netgi į kito žmogaus kūną. Ir kol išlieka ši prigimtine kiekvieno žmogaus teisė į viską, nė vienas žmogus negali būti saugus ir užtikrintas, kad išgyvens tą laiką, kurį paprastai gamta leidžia žmogui gyventi³⁰.

Toliau T.Hobbesas teigia, kad remiantis esminiu prigimtiniu įstatymu, kiekvienas žmogus turėtų siekti taikos tol, kol jis turi viltį ją pasiekti; jeigu jis jos negali pasiekti, jam turi būti leista pasinaudoti visomis suteikiančiomis jam pranašumą karo priemonėmis, t.y. žmogus turi ieškoti taikos ir ją palaikyti, bet jei nėra galimybių išsaugoti taiką, ginti save visomis priemonėmis, kokiomis tik galima. Hobbeso teigimu, iš esminio prigimtinių įstatymų, kuris liepia žmonėms siekti taikos, kyla antrasis įstatymas, kad žmogus turi būti pasirengęs, jeigu kiti yra taip pat pasirengę tiek, kiek jis mano esant būtina taikai ir savigynai, atsisakyti teisės į visus daiktus ir pasitenkinti, turėdamas tiek laisvės kitų žmonių atžvilgiu, kiek jis leistų kitiems žmonėms jos turėti jo atžvilgiu. Hobbesas nurodo paralelę tarp prigimtinių įstatymų ir Evangelijos įstatymo: „Kaip norite, kad jums darytų žmonės, taip ir jūs darykite jiems“. Pažymėtina, kad šie autoriaus teiginiai tapo šių dienų teisinės doktrinos sudedamąja dalimi. Konstitucinis teismas yra konstatavęs, kad <...> prigimtinių

³⁰ Hobbes T. Leviatanas. Vilnius, 1999, p. 142.

žmogaus teisės ir laisvės sudaro darnią sistemą, <...> vienu asmenų teisės sugyvena su kitų asmenų teisėmis ir laisvėmis.

T.Hobbesas teigia, kad prigimtinių įstatymų nežinojimas niekam negali būti pasiteisinimas. Kiekvieno nusikaltimo priežastis yra koks nors supratimo trūkumas, ar kokia nors samprotavimo klaida, arba netikėta aistrų galia. Supratimo trūkumas yra nežinojimas; samprotavimo klaida - klaidinga nuomonė. Dėl prigimtinių įstatymų nežinojimo niekas negali būti išteisintas, nes yra manoma, kad kiekvienas subrendęs žmogus žino, jog jis neturi daryti kitam to, ko jis nenorėtų, kad būtų padaryta jam pačiam. Todėl nesvarbu, kur žmogus nuvyktų, jeigu jis padaro ką nors, kas prieštarauja prigimtiniams įstatymams, jis padaro nusikaltimą³¹.

Tačiau kitaip kalbama apie pilietinį įstatymą. Pasak T.Hobbeso, pilietinio įstatymo nežinojimas kartais gali būti pasiteisinimas. Jeigu šalies pilietinis įstatymas žmonėms nėra pakankamai aiškiai paskelbtas, kad panorėjęs galėtų su juo susipažinti, o veiksmas neprieštarauja prigimtiniams įstatymams, pilietinio įstatymo nežinojimas yra geras pasiteisinimas. Neturėjimas jokių galimybių susipažinti su įstatymu yra pagrindas visiškai išteisinti, nes tas įstatymas, apie kurį žmogus neturi jokių galimybių sužinoti, nėra jam privalomas. Bet menkos pastangos apie tai sužinoti neturi būti laikomos neturėjimu galimybių ir neturi būti manoma, kad koks nors žmogus, laikantis save pakankamai protingu tvarkyti savo paties reikalus, neturėtų galimybių pažinti prigimtinių įstatymų, nes jie pažįstami protu, kurio jis mano turįs; tik vaikai ir bepročiai nepakaltinami dėl nusižengimo prigimtiniams įstatymams³².

Taigi, T. Hobbesas grindė žmogaus kaltę gebėjimu protu suvokti visus savo veiksmus, prieštaraujančius prigimtiniams įstatymams, ir žmogaus galimybę žinoti pilietinius įstatymus, kuriuos jis pažeidė. Manytina, kad nesigilindamas į kitus reiškinius, turinčius įtakos žmogaus valiai ir poelgiams, T. Hobbesas sukūrė tam tikrą etaloną - vidutinių gebėjimų, „subrendusių“ žmogų. Tokio subjekto standartas yra plačiai taikytinas mūsų laikais, nustatant intelektualų teisės pažeidimą padariusio asmens kaltės momentą. Tačiau savo filosofijoje T. Hobbesas tiesiog nenagrinėjo (praleisdavo) tų klausimų, kurie išnagrinėti paneigtų jo teiginius. Visa T. Hobbeso filosofija remiasi vienu pamatiniu teiginiu: žmogus protingas, valingas, suvokia savo veiksmus ir juos valdo. Toliau šioje filosofijoje siekiama pateisinti valstybės teisę bausti prasikaltusius asmenis ir konstatuojamas pačios baudžiamosios atsakomybės reikalingumas. Neneigiant T. Hobbeso filosofijos nuopelnų baudžiamosios teisės raidai, galima suabejoti, visų pirma, tuo pamatiniu ir pagrindiniu T. Hobbeso teiginiu, kad žmogus protingas, valingas, visada suvokia savo veiksmus ir juos valdo. Tačiau jo plėtotą „visuomenės sutarties teoriją“ labai svarbi teisės filosofijoje apskritai, taip pat pagrindžiant asmens baudžiamąją atsakomybę, kadangi ja remiantis iš dalies galima aiškinti

³¹ Hobbes T. Leviatanas. Vilnius, 1999, p. 291-292.

³² Ten pat, p. 299.

individų ir valdžios santykių pobūdį, jų teises ir pareigas³³. Darbo autorės nuomone, negalima visiškai sutikti su tuo T.Hobbeso teiginiu, kad žmogus yra protingas, valingas, suvokiantis situaciją ir ją valdantis, kadangi, tam tikrais atvejais, žmogus, dėl susiklosčiusių nepalankių jo atžvilgių aplinkybių, gali nesuvokti situacijos ir nesugebėti jos valdyti. Jeigu žmogaus vidinė laisvė bus pažeista, apribota, jis nesupranta savo veiksmų dėl psichinės būklės, atsakomybė negalima nei moraline, nei teisine prasme, išskyrus tuos atvejus, kai žmogus tokią būseną sukelia pats sau laisva valia, pvz., vartodamas alkoholį ar narkotikus.

T.Hobbeso idėjas apie prigimtini žmogaus visuotinį karą prieš kitus, pratęsė kitas filosofas, mechaninio determinizmo³⁴ atstovas Benediktas Spinoza.

B.Spinoza sutinka su T.Hobbeso teiginiu, kad savo prigimtimi žmonės - priešai, kad žmogus žmogui - vilkas ir natūrali žmonijos būklė yra *bellum omnium contra omnes* (visų karas su visais). Tačiau Spinoza neigia absoliutaus gėrio ir blogio egzistavimą, nes tiek gėris, tiek blogis - tai kategorijos, taikytinos laisviems dalykams, kurie laisvai gali pasirinkti vienokį ar kitokį veiksmų pobūdį. Žmogus, Spinozos supratimu, tai tik beribės substancijos ribotas modusas, daiktas tarp daiktų. Kiekvienas daiktas savyje išreiškia dieviškosios jėgos ir didybės dalį, kurios dėka šis daiktas egzistuoja ir veikia. Kiekvienas daiktas savyje negali apimti tokias savybes, kurios galėtų sukelti jo sunaikinimą. Todėl veikiamas savo esybės, kiekvienas daiktas siekia atitinkamos savo egzistencijos; kiekvienas daiktas išreiškia savo prigimtį per tam tikros formos išsaugojimą, ir žmogaus esybė pasireiškia per savęs kaip žmogaus išsaugojimą. Žmogaus veiksmai, kadangi jie yra logiški, išplaukia iš savisaugos siekio ir todėl negali būti laikytini gerais ar blogais, nes žmogus taip pat sėkmingai gali atsiriboti nuo šio siekio, kaip ir akmuo, krentantis iš aukščio, sustoti savo kritime.

Todėl, pasak Spinozos, apie gėrį ir blogį galima kalbėti sąlyginai. Kiekvienam daiktui gėriu turi būti pripažintina tai, kas padeda jo išsaugojimui, o blogiu, priešingai, tai, kas sukelia daikto sunaikinimą. Dėl šių priežasčių kiekvienas žmogus turi tiek teisių, kiek jis turi jėgos tam, kad išsaugotų ir palaikytų savo egzistavimą³⁵. Nebūdamas laisvas savo poelgiuose, kurie yra iš anksto apspręsti kitų išorinio pasaulio ir vidinio savisaugos siekio, negalima absoliučiai smerkti žmogaus poelgių. Tačiau taip pat, kaip ir Hobbesas, Spinoza pabrėžia, kad savisaugos instinktas yra visuose žmonėse, todėl yra neišvengiama kolizija, jų priešingų siekių susidūrimas, nes vieni gali įvykdyti savisaugą tikrai kitų įžeidimu, arba net sunaikinę jų buvimą. Todėl iš to seka, kad žmogaus prigimtinės teisės, kol jos nustatomos, yra atskiro asmens jėgos, ir kol jos priklauso kiekvienam asmeniui, jos neturi jokios realios reikšmės. Neduodamos žmonių gyvybei jokio užtikrinimo, jos greičiau priklauso idėjų pasauliui, ne kaip realybei. Todėl, pasak Spinozos, yra būtina pereiti iš

³³ Drakšas R. Baudžiamosios atsakomybės filosofiniai aspektai. Teisė, Nr.54 – Vilnius, 2005.

³⁴ Mechaninis determinizmas – mokslas apie visų pasaulio reiškinių priežastinį dėsnumą.

³⁵ Trubickoj E.I. Trudy po filosofiji prava – S.Peterburg, 2001, p.192.

gamtiškos padėties į civilinę padėtį, o tas vyksta laisva žmonių sutartimi. Tokiu būdu susidaro visuomeniška padėtis, kurioje asmuo atsisako tiek savo teisių, kurių turėjo gamtiškoje padėtyje, kiek visuomeniška padėtis reikalauja. Kai valstybė priverčia asmenį saugoti įstatymus prieš jo valią, arba baudžia už jų peržengimą, ji veikia pagal to asmens valią, pareikštą prisidedant prie valstybės³⁶.

Tačiau skirtingai nuo Hobbeso, Spinoza pabrėžia, kad asmuo neperleidžia valstybei visų savo teisių, o įeidamas į valstybę, ieško sau laisvės užtikrinimo. Todėl, kai valstybė savo įsakymais, priešingais protui, arba visuomenės daugumai, naikina tą naudą, kurią kiekvienas pilietis turėjo mintyje atsisakydamas nuo gamtiškos padėties, tai tuo pačiu ji naikina sutartį, kuri pagimdė šią valstybę³⁷.

Taigi, darytina išvada, Hobbeso ir Spinozos idėjos turi panašumų, tačiau Spinoza kitaip vertina atsakomybę, pabrėždamas, kad negalima atsakomybė už santykinus pažeidimus, kadangi pažeidimas gali būti smerktinas tik konkrečiu momentu, o ne praėjus tam tikram laikui. Spinozos teigimu, asmuo neturi perleisti visų savo teisių valstybei, jeigu jos įsakymai priešingi protui arba nenaudingi visuomenei.

Žymus teisės problemų, įstatymo, žmogaus ir valstybės santykio filosofinis tyrimas sietinas su naujųjų laikų vokiečių filosofijos atstovų, pirmiausia su I. Kanto (1724-1804) ir G.F. Hėgelio (1770-1831) kūryba. Šių mokslininkų dialektinis požiūris (palyginus su jų pirmtakų nedialektinėmis metafiziniais ir mechaniniais pažiūromis) reiškė naują žingsnį socialinių reiškinių (tame tarpe ir žmogaus poelgių, priešingų socialinėms normoms) pažinime.

I. Kanto pagrindinė idėja yra žmogaus laisvė, jos laisva valia, kuri nustato asmenybės moralinės nepriklausomybės ir autonomijos prasmę, jos galimybę ir teisę pačiai nustatyti privalomas taisykles ir jų laikytis be išorinio poveikio ir prievartos.

Žmogus kaip empirinė būtybė, nes visas jo elgesys, visi veiksmai yra pavaldūs išoriniam būtinumui, todėl žmogus ir visi jo poelgiai materialaus pasaulio, kuriame nėra laisvės, atžvilgiu taip pat nėra laisvi. Todėl žmogaus elgesio empirinius požymius, kaip būtinųjų priežastinių ryšių visumą, nuo genezės iki galutinio rezultato, galima ne tik atrasti teorinio pažinimo metu, bet ir iš anksto pakankamai tiksliai numatyti, kaip Saulės ar Mėnulio užtemimą³⁸. Tačiau kartu žmogus yra ne tik empirinis reiškiny (fenomenas), bet ir transcendentinė esmė (noumenas), jam būdinga laisvė, ir jo poelgis yra laisvos valios aktas, visiškai nepriklausantis nuo išoriniu (fenomenaliu) būtinumu, determinacijų ir kazusų. Todėl tas pats poelgis, išnagrinėtas iš skirtingų pozicijų (t. y. iš empirizmo arba transcendentalizmo) tuo pačiu metu gali būti įvertintas skirtingai - kaip reiškiny, pagrįstas materialaus pasaulio dėsniais, ir kaip laisvos valios aktas.

³⁶ Leonas P. Teisės filosofijos istorija. Universiteto paskaitos 1927/8 m. – Kaunas, 1928, P.136-138.

³⁷ Leonas P. Teisės filosofijos istorija. Universiteto paskaitos 1927/8 m. – Kaunas, 1928, P.136-138.

³⁸ Kant.I.Soč.T.2 - M., 1974, p.212 (cituojama pagal Nersejans V.S. Filosofija prava – Moskva, 1997, p.488)

Tuo pačiu laisva valia yra ir moralinė sergėtoja ir geranoriška moralinių taisyklių vykdytoja (proto maksima). Be to, Kantas pabrėžia, kad laisvame moraliniame poelgyje asmenybė pavaldi „tik tai savo pačiai ir kartu visai įstatymų leidybai“. Kantas nurodo, kad „elkis sutinkamai su tokia maksima, vadovaujantis kuria tu tuo metu galėtum palinkėti, kad ji taptų visuotiniu įstatymu“. Apibūdindamas teisę, kurios poreikis nustatomas proto idėja, Kantas rašo: „Teisė - tai visuma sąlygų, kurioms esant, vieno asmens savivalė, remiantis visuotiniu laisvės įstatymu, suderinama su kito savivale“. Tokiu būdu pagal Kantą, teisė numato individų laisvę (jų valios laisvę) ir sietiną su šia laisve savivalės galimybę, todėl teisės paskirtis - suderinti visų atskirų asmenų savivalę bei laisvę ir nustatyti visiems individams privalomus, protingus rėmus šiems reiškiniams³⁹. Kita vertus, nors Kanto teisės suvokimas ir remiasi asmenybės moraline nepriklausomybe, tačiau iš esmės Kanto teisės moralumo koncepcija turi teisinę prasmę ir toks moralės suvokimas iš esmės yra teisinio pobūdžio. Nuo moralinių įstatymų Kantas atskiria teisinius įstatymus⁴⁰, skirtus sureguliuoti išorines kazuistines situacijas (įvairiai veikiančių asmenų savivalės susidūrimą) ir išspręsti šias situacijas remiantis visuotiniu laisvės įstatymu, tai yra vadovaujantis moralinės autonomijos principu.

Kantas pabrėžia, kad baudžiantis įstatymas yra kategoriškas imperatyvas, nes jeigu išnyks teisingumas, žmonių gyvenimas neturės jokios vertybės. Tuo pačiu Kantas plėtoja absoliučios bausmės teoriją. Bausmė - tai teisingas atpildas už nusikaltimą, valstybės privertimas nusikaltėlių išgyventi tam tikrą kančią už šio padarytą blogį.

Kartu I. Kantas remiasi nusikaltimo ir bausmės lygybės idėja. Ji atkuria nusikaltimo, kaip teisės pažeidimo, ir bausmės, kaip pažeistos teisės atkūrimo, pusiausvyrą. I. Kantas nurodo, kad šioje srityje žmonijos civilizacija neturėtų toli nueiti nuo senovėje sukurtos *taliono taisyklės*. Tačiau, neatmetant bausmės humanizacijos principo, atsižvelgiant į pasiektą visuomenės išsivystymo ir teisinės kultūros lygį, papročius, visuomeninės sąmonės būklę, siekti tikslesnių ir kiek įmanoma švelnesnių šio ekvivalento formų⁴¹.

Taigi, Kanto pagrindinė idėja, kad žmogus laisva valia nustato privalomas taisykles ir jų laikosi be išorinio poveikio ir prievartos. Tuo pačiu pripažįsta, kad asmenybė pavaldi įstatymui. Pagal Kantą, teisė turi suderinti asmenų savivalę ir laisvę.

Baudžiamosios teisės srityje panašios ir kito vokiečių filosofo G.Hėgelio idėjos. Jo dialektikos pagrindą sudaro idealistinės pažiūros, kad kiekvieno vystymosi, tiek gamtos, tiek visuomenės, bei žmogiško mąstymo šaltinis yra šių reiškinių sampratos vidinė kaita ir todėl jis turi loginę, dvasinę prigimtį⁴².

³⁹ Nersejanc V.S. Filosofija prava – Moskva, 1997, p.489.

⁴⁰ Kant.I.Soč.T.2 - M., 1974, p.233 (cituojama pagal Nersejans V.S. Filosofija prava – Moskva, 1997, p.490.)

⁴¹ Drakšas R. Baudžiamosios atsakomybės filosofiniai aspektai. Teisė, Nr.54 – Vilnius, 2005, p.52-53.

⁴² Ten pat, p.54.

Kartu kiekvienas vystymasis, pagal Hėgelį, vyksta pagal tam tikrą schemą: teiginys (tezė), šio teiginio paneigimas (antitezė) ir pagaliau prieštaravimu panaikinimas (sintezė). Per sintezę yra derinama tezė ir antitezė, kurios gauna naują kokybišką sampratą, būklę. Remdamasis savo dialektika, Hėgelis bando išspręsti žmogaus poelgių, nulemtų gamtinio būtinumo su šių veiksmų laisve. Hėgelis ši prieštaravimą suvokia kaip atsirandantį iš būties ir mąstymo dialektikos. Tai objektyvioji ir realioji dialektika. Abi charakteristikos išreiškia nagrinėjamo dalyko - žmogaus ir jo elgesio esmę. Jeigu Kantas priešpastato žmogaus elgesio empirinį būtinumą ir laisvo proto nulemtą valią, tai Hėgelis nurodo, kad tai greičiau ne skirtingos tikrovės pusės, o žmonijos raidos etapai. Žmogiškoji laisvė, pasak Hėgelio - didelio visuotinės dvasios darbo rezultatas. Šios dvasios darbas reiškiasi per prigimtines (neprotingos ir nelaisvos) valios kitimą į tikrąją laisvą valią, kurią sudaro visumos ir ją sudarančių individų laisvė. Laisvės idėja, pagal Hėgelį, gali būti įgyvendinta tik per konstitucingas ir išvystytas valstybes. Tokios valstybės ne tik formaliai egzistuoja, bet ir turi tam tikrą protą. Šis protas, kuris yra valstybės pamatas, įgyvendina save kaip valią - per laisvos valios dialektiką. Pagal Hėgelį trys pagrindinės valios konkretinimo formos yra abstrakti teisė, moralė ir dorovė. Abstrakčios teisės sferoje valia yra abstrakti ir prigimtinė. Moralės sferoje - teisė išryškėja subjektyvios valios teisės santykiu su visuotine, pasaulio teise. Per dorovės sferą pasiekama prieš tai buvusių dviejų abstrakčių momentų sintezė⁴³.

Abstrakti teisė yra pirmas teisės raidos nuo abstraktaus link konkrečiau, laisvos valios dialektikos etapas. Šiame etape žmogus yra abstrakti, pavienė, laisva asmenybė. Esminis šios abstrakčios teisės reikalavimas - būti asmuo ir gerbti kitus asmenis. Abstrakti teisė pasireiškė tik kaip abstraktus, plikas pagrindas visoms kitoms, konkretesnėms teisės ir laisvės sampratomis. Abstrakčios teisės sferai priklauso ir netiesos formos, iš jų - nusikaltimas. Pasak Hėgelio, nusikaltimas - tai sąmoningas savo teisės pažeidimas, todėl bausmė yra ne tik teisės atkūrimo priemonė, bet ir paties nusikaltėlio teisė.

Hėgelis pabrėžia, kad nusikaltėlio pažeista teisėtvara atkurama nusikaltėli nubaudžiant bausme, o nusikalstamos veikos padariniai atsisuka į nusikaltėli. Su nusikaltėliu turi būti pasielgta lygiai taip pat, kaip jis pasielgtų su kitu. Nusikaltimas yra svetimos laisvės paneigimas, nes nusikaltėlis pats turi išgyventi, ką reiškia laisvės paneigimas. Bausmė yra priemonė atkurti pažeistą teisėtvarą, kadangi ji yra piktos nusikaltėlio valios paneigimas⁴⁴.

Darytina išvada, kad Hėgelis bandė įrodyti, kad žmogus turi valios laisvę, tačiau tikroji laisvė galima tik teisiškai organizuotoje visuomenėje - valstybėje.

Be šių minėtų mokslininkų, palikusių ryškius pėdsakus šių laikų baudžiamosios teisės metodologijoje, didelę įtaką žmogaus atsakomybei pagrįsti istorijoje paliko dialektinio materialinio

⁴³ Nersejans V.S. Filosofija prava Gegelia - Moska, 1998, p.47-61.

⁴⁴ Trubickoj E.I. Trudy po filosofiji prava - S.Peterburg, 2001, p.280-281.

determinizmo, o būtent – marksizmo atstovai (Marksas, Engelsas, Plechanovas, Leninas). Jie pripažino ypatingą, determinuotą išorinio pasaulio, aktyvų žmogaus sąmonės vaidmenį, tačiau neteikė žmogaus sąmonei prioriteto.

F.Engelsas rašė, kad „pakaltinamo, laisvo žmogaus poelgiai yra diktuojami jo valios, tačiau pati valia yra nustatoma aistros arba mąstymu“, „o tie poveikiai, kuriuos tiesiogiai nustato aistra arba mąstymas, gali būti labai skirtingi. Iš dalies gali būti išorės daiktai, iš dalies - idealo postūmiai, garbės troškimas, asmeninė neapykanta ir kiti“⁴⁵.

Kaip žinoma, marksizmo filosofija, taikydama postulata apie materijos pirmumą ir sąmonės antrumą, grįsdavo ir pagrindinę tezę - apie sąmonės atsilikimą nuo būties. Į šią tezę buvo dedami ne tik metodologiniai, bet ir kriminologijos mokslo pagrindai. Su marksistine teze apie sąmonės atsilikimą nuo būties ilgą laiką buvo sietinas populiarus sovietinėje teisinėje doktrinoje valios laisvės baudžiamasis-teisinis apibūdinimas, laikytas metodologiniu baudžiamosios atsakomybės pagrindimu. Šios filosofijos šalininkai atsakomybės pagrindu pripažįsta žmogaus laisvę pasirinkti elgesio variantą: „Laisvė pasireiškia per pasirinkimo galimybę. Be pasirinkimo nėra laisvės, o be laisvės nėra atsakomybės. Pasirinkimo laisvė - reiškia turėti tam tikroje situacijoje galimybę elgtis įvairiai“⁴⁶. Iš šių teiginių galima daryti išvadą, kad marksistai yra determinizmo šalininkai, tačiau, atsižvelgdami į žmogaus individualybės galimybes, neatmeta veiksmų pasirinkimo protu, sąžine ir kitomis žmogaus savybėmis realizuojamos laisvės valios. Veikiamas išorinių aplinkybių, asmuo, tame tarpe ir nusikaltėlis, gali priimti sprendimus ir, siekdamas savo tikslų, veikti vienokiu ar kitokiu būdu. Asmuo, pasirinkdamas savo elgesio variantą, kiekvienu konkrečiu atveju suvokia išorinių reiškinių santykius ir įstatymo jam keliamus reikalavimus. Pasirinkdamas tam tikrą elgesio variantą, pavyzdžiui, darydamas nusikaltimą, žmogus, siekdamas savo tikslų, tam tikroje situacijoje gali sąmoningai ignoruoti šiuos reikalavimus arba suderinti savo veiksmus su jais. Nusikaltėlio galėjimas veikti žinant šiuos reikalavimus ir juos pažeidinėti - buvo jo baudžiamosios atsakomybės pagrindimas.

Būtina pridurti, kad toks pagrindimas iš esmės paaiškina tik tyčinę kaltę, nes, esant neatsargiai nusikalstamai veikai, nusikalstamo nerūpestingumo forma, intelektualusis kaltės momentas kaip tik ir siejamas su daromos veikos pavojingumo suvokimo ir tos veikos padarinių numatymo nebuvimu (nors kaltininkas pagal veikos aplinkybes ir savo asmenines savybes galėjo ir turėjo jas numatyti). Tačiau ir šią kaltės formą buvo bandoma sutalpinti į būtinus filosofinius materializmo rėmus. A. A. Piontkovskis įrodinėjo, kad: „darant neatsargius nusikaltimus, valios laisvė yra baudžiamosios atsakomybės pagrindimas, nes žmogus turėjo priimti sprendimą suvokdamas savo veiksmų ir jų padarinių pobūdį, tačiau jis dėl nedėmesingumo valstybių ar

⁴⁵ Šargorodskij M. D. Izbranie paboti po ugalovnomu pravu. – Sankt-Peterburg, 2003., p.352.

⁴⁶ Ten pat, p.352.

visuomeninių interesų apsaugai padaro visuomenei pavojingą veiką, pažeidžiančią socialistinę teisėtvarką⁴⁷. Akivaizdu, kad toks bandymas patalpinti nerūpestingas nusikalstamas veikas į dialektinio determinizmo rėmus, kai nusikaltėlis tartum suvokia reikalo esmę, yra tik gudravimas, o toks baudžiamosios atsakomybės pagrindimas palieka spragą dėl neatsargių nusikalstamų veikų.

Darytina išvada, kad marksistinės filosofijos atstovai pasisako už tai, kad žmogus turi valios laisvę ir galimybę rinktis savo elgesio variantą, bet jie taip pat daug dėmesio skiria sąlygoms ir aplinkybėms, kurios nulemia kaltininko veiksmus.

Šią marksistų iš esmės neišspręstą problemą aiškiausiai išsprendė teisinio pozityvizmo atstovai. Pozityvistai užima vidurio poziciją tarp determinizmo ir indeterminizmo. Jie tvirtina, kad asmenybei lemiamos reikšmės turi aplinka, tačiau žmogus, turėdamas valios laisvę, yra atitinkamai atsakingas už savo padarytus veiksmus. Ši pozicija Vakarų šalyse plačiausiai yra prigijusi kaip baudžiamosios atsakomybės pagrindas.

Filosofinis valios laisvės nagrinėjimas pozityvistinės filosofijos aspektu turi pakankamai daug pranašumų. Nuneigti asmens ryšį su aplinka neįmanoma, kadangi netektų prasmės visos teorijos apie nusikaltimų prevenciją, nes praktiškai yra aišku, kad užkirtus tam tikrų aplinkybių poveikį asmeniui, galima užkirsti kelią nusikaltimo padarymui. Pozityvistams galima pritarti, kad dažnai neįmanoma tiksliai nustatyti, kas turėjo lemiamos reikšmės, kad buvo ar nebuvo padarytas konkretus nusikaltimas: sąlygos ar žmogaus valia.

Teisėje pozityvistai šį klausimą sprendžia pasiremami vieno iš Vokietijos šiuolaikinės baudžiamosios teisės pradininkų F.Listo nuomone, kad deterministų ir indeterministų ginčas baudžiamosios teisės apskritai neliečia. Determinizmas neturi nieko bendra su ginčais baudžiamojoje teisėje, nes tai tik įstatymo taikymas žmogiškiesiems veiksams, kadangi jie priklauso reiškinių pasauliui. Baudžiamajai teisei, sprendžiant priešastingumo dėsnio veikimą, nereikia įrodinėti esant valios laisvės. Pakanka pripažinti tai, ko niekas rimtai neginčija, būtent, kad kiekvienas žmogaus poelgis turi psichinį (o ne mechaninį) ryšį, t. y. nulemtas įsitikinimų, determinuotas ir motyvuotas⁴⁸.

Dabartinė baudžiamosios teisės metodologija atmeta mechaninio determinizmo teiginius. Iš esmės baudžiamasis įstatymas preziumuoja, kad asmens atsakomybė grindžiama jo visiška ar daline laisve pasirinkti vienokį ar kitokį elgesio variantą. Būtent LR BK 2 straipsnio 3 dalyje skelbiama, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio⁴⁹, t.y., jeigu asmuo turėjo laisvę pasirinkti tokio elgesio variantą.

⁴⁷ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis – Vilnius, 1996, p.61.

⁴⁸ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. - Vilnius, 2001, p. 62.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 89-2741.

Kartu baudžiamasis įstatymas įvardija aplinkybes, kurios gali visiškai determinuoti asmens elgesį, tai - būtinasis reikalingumas, įsakymo vykdymas ir kitos. Gana daug vietos, reglamentuojant baudžiamąjį įstatymą, užima taip vadinamos sąlyginės determinantės, kurios turi įtakos asmens valios laisvei pasirinkti tam tikrą priešingą baudžiamiesiems įstatymams elgesį, pavyzdžiui, LR BK 59 straipsnyje įvardintos baudžiamąją atsakomybę lengvinančios aplinkybės – labai sunki turtinė arba beviltiška kaltininko padėtis, psichinė ar fizinė prievarta arba BK 60 straipsnyje nurodytos atsakomybę sunkinančios aplinkybės - veikos padarymas, pasinaudojant visuomenine ar kito asmens nelaime; veika padaryta asmeniui, kuris dėl ligos ar kitų priežasčių buvo bejėgiškos būklės. Šių ir kitų išorės sąlygų, turėjusių įtakos asmeniui pasirenkant elgesį, konstatavimas turi didelę reikšmę nustatant asmens baudžiamosios atsakomybės realizavimo formas, tai yra, sprendžiant asmens atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ar patraukimo baudžiamojon atsakomybėn, bausmės skyrimo ir kitus klausimus⁵⁰.

Darbo autorė sutinka su pozityvizmo teorija, kad nuneigti asmenybės ryšį su aplinka neįmanoma, žmogaus valia yra santykinai priklausoma nuo išorinio pasaulio, nuo išorinių aplinkybių ir galimybių. Tačiau priimti sprendimą dėl konkrečių veiksmų ir priemonių jiems pasiekti, lemia ne tik objektyvios aplinkybės, kurios daro įtaką sąmonei, bet ir žmogaus sąmonė, protas, sąžinė, įsitikinimai.

Aptarus baudžiamąją atsakomybę filosofiniu aspektu, būtina paanalizuoti ir teisiniu aspektu.

Įvairių valstybių skirtingais gyvavimo laikotarpiais skirtingų teorinių doktrinų atstovai teisinės atsakomybės sampratą aiškino skirtingai. Vienuose šaltiniuose atsakomybės apibrėžiama kaip tam tikra asmens būklė, kurioje asmuo yra atsakingas už galimą ar faktišką žalą ar delikto padarymą, arba atsakomybė tiesiog sutapatinama su bausme. Kituose šaltiniuose atsakomybė nusakoma kaip prievolė, atsirandanti už teisės pažeidimą. Toliau pateikiamos kelios nuomonės dėl atsakomybės sąvokos.

R. Paund rašė, kad atsakomybė reiškia tokią situaciją, kai vienas asmuo teisėtai gali reikalauti, o kitas asmuo teisėtai patiria to reikalavimo pasekmes. Jo nuomone, teisinės atsakomybės pagrindu yra kalta veika, kurios elementai yra veiksmas, kaltė, priežastinis ryšys, žala.

A. Corbin, aptardamas skirtumą tarp atsakomybės ir pareigos, nurodė, kad atsakomybė visada yra susijusi su valdžia, kad atsakomybė yra imuniteto priešybė ir iš esmės naujas santykis tarp asmenų, atsirandantis vienam iš šio santykio subjektų įgyvendinant savo įgalinimus kito subjekto atžvilgiu.

⁵⁰ Drakšas R. Baudžiamosios atsakomybės filosofiniai aspektai. Teisė, Nr.54 – Vilnius, 2005.

R. Ihering, akcentavęs, jog teisė yra socialinių gyvenimo sąlygų apsaugos forma, nurodė, kad, pvz., baudžiamoji teisė šį tikslą realizuoja bausme, nubaudimu t.y. taikant baudžiamąją atsakomybę.

Atsižvelgus į pateiktas atsakomybės sąvokas, galima daryti išvadas, kad teisinė atsakomybė apibūdinama kaip valstybės prievarta už padarytą teisės pažeidimą. Valstybės prievarta akcentuojama tik galimybė valstybės pagalba taikyti tam tikras poveikio priemones teisės pažeidėjui. Tačiau valstybės prievartos priemonių taikymas nėra pati teisinė atsakomybė, o tik teisinės atsakomybės egzistavimo pasekmė. Teisinė atsakomybė egzistuoja nepriklausomai nuo to, yra ar nėra pritaikytos tokios priemonės⁵¹.

Teisės literatūroje galima rasti teisinės atsakomybės aiškinimą dviem aspektais: pozityviuoju ir negatyviuoju. Pozityvi teisinė atsakomybė – tai teigiamas asmens elgesio įvertinimas. Ji pasireiškia vieno teisinio santykio atsakingumu kitam subjektui, vykdam naudingas visuomenei funkcijas. Negatyvi teisinė atsakomybė aiškinama kaip teisinis santykis tarp pažeidėjo ir valstybės, kai teisės pažeidėjui už jo padarytą teisės pažeidimą taikomos jam nepalankios sankcijos.

A.Vaišvila teigia, kad kur nepajėgė garantuoti teisių ir pareigų pusiausvyros pozityvioji atsakomybė, pradeda veikti deliktinė atsakomybė. Pozityviają atsakomybę jis apibūdino kaip asmens suvokimą, kad naudodamasis subjektinėmis teisėmis, jis privalo vykdyti atitinkamas pareigas ir savanoriškai atlyginti žalą, jei ji bus padaryta kito asmens teisėms. Tai ne tik žinojimas, kaip reikia elgtis artimo teisės atžvilgiu naudojantis teisėmis, bet ir žinojimas, kodėl šitai reikia daryti ir kokių teisių praradimą reikš atsisakymas vykdyti pareigas⁵².

Teisinis bet kokios atsakomybės pagrindimas yra susijęs su atsakymu į klausimą: už ką, tai yra, už kokią elgesį atsiranda atsakomybė?

Apie tai, kas yra teisinis baudžiamosios atsakomybės pagrindimas, teisės literatūroje buvo išsakyta įvairių nuomonių. Tokiu pagrindu buvo nurodoma kaltė, padarytos nusikalstamos veikos faktas, nusikaltimo sudėties padarytoje veikoje buvimas. Tačiau dabartinis LR baudžiamasis kodeksas vienareikšmiškai nurodo, kad pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį. Nusikalstamos veikos sudėtis – teisinė sąvoka, kuri nurodo teisiškai reikšmingus kiekvieno nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymius. Nors kaltė yra būtinas nusikalstamos veikos sudėties požymis, BK 2 straipsnio 3 dalyje papildomai nustatyta, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką. Taigi, net ir padarius baudžiamajame įstatyme numatytą veiką, baudžiamoji atsakomybė nekils, jei veika

⁵¹ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius, 1995, p.20.

⁵² Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius, 2004, p.449.

padaryta nesant kaltės. Taip pat BK 2 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad įstatymo nežinojimas neatleidžia nuo baudžiamosios atsakomybės. Tačiau jei įstatymo nežinojimas yra susijęs su pateisinama priežastimi, asmuo gali gintis nuo pareikšto įtarimo ar kaltinimo remdamasis BK 2 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nuostata, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik jeigu veika darant iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio⁵³.

Magistro darbo autorės nuomone, teisinė atsakomybė suprantama kaip valstybės reakcija į padarytą teisės pažeidimą, o asmeniui, kuris padarė teisės pažeidimą, atsiranda pareiga iškęsti atitinkamą teisinio pobūdžio, numatyto įstatyme už padarytą teisės pažeidimą, praradimą. Baudžiamoji atsakomybė yra viena iš teisinės atsakomybės rūšių. Ji taikoma, kai pažeidžiamos baudžiamajame įstatyme nustatytos teisės normos. Teisinis baudžiamosios atsakomybės pagrindas yra asmens padaryta veika, atitinkanti baudžiamojo įstatymo numatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį.

III. Baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos

1. Skiriant bausmę

Baudžiamoji atsakomybė realizuojama paskiriant asmeniui, padariusiam nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, baudžiamajame įstatyme numatytą bausmę arba atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės.

Padarius BK Specialiojoje dalyje numatytą nusikalstamą veiką, atsiranda teisinis santykis, kurio subjektais iš vienos pusės yra nusikalstamos veikos subjektas, iš kitos – valstybė, kuriai atstovauti įgaliotas teismas. Esant tokiam santykiui, teismo teisė ir pareiga – konstatuoti nusikalstamos veikos padarymą, asmens kaltumą bei kaltam asmeniui už padarytą veiką paskirti baudžiamojo įstatymo numatytą bausmę arba atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės. Nusikalstamos veikos subjektas privalo priimti paskirtus teisių ir laisvių suvaržymus arba specialias pareigas, turėdamas teisę reikalauti, kad tų suvaržymų pobūdis ir laipsnis būtų teisingas, atitiktų padarytą nusikalstamą veiką⁵⁴.

Pažeidus baudžiamojo įstatymo normą, asmeniui gali būti taikomos normos sankcijoje įtvirtintos baudžiamojo poveikio priemonės. Šių priemonių pobūdis bei taikymas priklauso ne tik nuo sankcijoje įtvirtintų galimų bausmių, bet ir nuo BK bendrojoje dalyje įtvirtintų nuostatų.

⁵³ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. – Vilnius, 2006, p.99-100.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p.23.

Teisinėmis pasekmėmis, kylančiomis už nusikalstamos veikos padarymą, laikytinos valstybės prievartos priemonės. Būtent jų pagalba yra realizuojama baudžiamoji atsakomybė.

Pažymėjus, kad baudžiamoji atsakomybė pasireiškia kaip valstybės prievartos taikymo forma, kyla klausimas dėl jos santykio su kriminaline bausme. Literatūroje dažnai galima aptikti nuomonę, kad atsakomybė iš esmės atitinka bausmę arba kad vienintelė atsakomybės realizavimo forma yra bausmė. Negalima nuneigti to fakto, kad baudžiamoji atsakomybė ir bausmė labai artimos sąvokos, tačiau jų sutapatinti, atsižvelgiant į LR BK numatytas nuostatas, negalima.

Baudžiamoji atsakomybė gali būti realizuota (ir dažniausiai taip yra) paskiriant bausmę, tačiau BK normos leidžia realizuoti baudžiamąją atsakomybę ir nepaskiriant bausmės. Asmens atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės nereabilituojančiais pagrindais reiškia, kad konstatuojama asmens kaltė dėl padarytos veikos, ir tik remiantis įstatymo numatytais pagrindais jam netaikoma kriminalinė bausmė. Asmuo, pripažintas kaltu, realizuoja svarbiausią atsakomybės elementą – asmens ir jo veikos pasmerkimą⁵⁵.

Asmens, kaltojo nusikalstamos veikos padarymu, pasmerkimas valstybės vardu vyksta per teisinį šios veikos įvertinimą, kuriuo valstybė per savo institucijas – teismus, konstatuoja, kad buvo padaryta visuomenei pavojinga veika, atitinkanti baudžiamajame įstatyme numatyto nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį. Toks įvertinimas įgyja teisinę galią tik suėjus tam tikram laikotarpiui, duotam pasinaudoti apeliacinio proceso galimybėmis bei ištaisyti pirmos instancijos teismo padarytas klaidas, tame tarpe ir nepagrįstą nuteisimą.

BK 2 straipsnio 5 dalis konstatuoja, kad bausmės, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonės bei priverčiamosios medicinos priemonės skiriamos tik pagal įstatymą. Ši nuostata iš esmės atkartoja LR Konstitucijos 31 straipsnio 4 dalies nuostatą, pagal kurią „bausmė gali būti skiriama ar taikoma remiantis įstatymu“. Ši Konstitucinė nuostata BK išvystoma įtvirtinant, kad ne tik bausmės, bet ir baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio bei priverčiamosios medicinos priemonės skiriamos tik pagal įstatymą. Pažymėtina, kad visos bausmės, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonės bei priverčiamosios medicinos priemonės yra numatytos tik BK. Jokie kiti teisės aktai nereglamentuoja šių valstybės prievartos priemonių⁵⁶.

Viena iš pagrindinių baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų yra bausmės paskyrimas. Kriminalinė bausmė – tai valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu asmeniui, padariusiam nusikaltimą, ir apribojanti nuteistojo teises bei laisves visuomenės labui⁵⁷.

BK 41 straipsnis įtvirtina bausmės sąvoką. Bausmė, pagal šį straipsnį, yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą

⁵⁵ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2003, p. 60.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p. 29.

⁵⁷ Baudžiamoji teisė. Vadovėlis. Vilnius, 2003, p.349.

padariusiam asmeniui. Bausmės esmę sudaro nusikalstamą veiką padariusio asmens nubaudimas, o jos turinį - tam tikrų teisių ar laisvių apribojimai ir specialios pareigos⁵⁸.

Bausmė pasižymi tam tikrais specifiniais požymiais, kurie išskiria ją iš kitų valstybės prievartos priemonių – administracinių nuobaudų, procesinių prievartos priemonių, tačiau svarbiausi yra bausmės skyrimo pagrindas ir tvarka, jos oficialumas ir viešumas, individualumas bei sukeltos teisinės pasekmės.

Bausmė gali būti paskirta tik už baudžiamajame įstatyme numatytos pavojingos nusikalstamos veikos - nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo - padarymą. Bausmės oficialumas pasireiškia tuo, kad nuosprendis priimamas valstybės vardu, laikantis baudžiamojo proceso reikalavimų. Ši prievartos priemonė skiriama individualiai, tik nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui. Ją atlikti gali ir privalo tik tas asmuo, kuriam ji paskirta. Be to, bausmė visada skiriama viešai. Net ir tuo atveju, kai teismo procesas būna uždaras, rezoliucinė apkaltinamojo nuosprendžio dalis, kurioje nustatoma bausmės rūšis ir dydis, skelbiama viešai. Teismo paskirtos bausmės atlikimas užtraukia nuteistajam teises pasekmes - teistumą. Kitos valstybinės prievartos priemonės tokių pasekmių neužtraukia⁵⁹.

Bausmės paskirtis įtvirtinta BK 41 straipsnio 2 dalyje. Bausmės paskirtį įstatymų leidėjas apibūdina per tam tikrą tikslų visumą. BK 41 straipsnio 2 dalyje bausmės skyrimo tikslai išdėstyti nuoseklia tvarka, atsižvelgiant į jų realizavimo eiliškumą ir sudaro vieningą bausmės paskirtį. Kodekse nustatyti tokie tikslai:

- 1) sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo;
- 2) nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį;
- 3) atimti ir apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas;
- 4) paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų;
- 5) užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą.

Pirmasis kodekse įtvirtintas tikslas – asmenų sulaikymas nuo nusikaltimo padarymo – pagal baudžiamosios teisės teoriją vadinamas bendrąja prevencija. Bendrosios prevencijos poveikis pasireiškia baudžiamojo įstatymo, nustatančio nusikaltimą ir bausmę, priėmimu ir paskelbimu, bausmės skyrimu ir atlikimu. Šie veiksniai žmogaus psichikoje formuoja motyvaciją nedaryti nusikaltimų. Šiuo atveju įstatymų leidėjui visiškai nesvarbus motyvacijos pagrindas – ar baimė būti nubaustam, ar nusikaltimo, kaip blogio suvokimas⁶⁰.

Tačiau bendroji prevencija nesusijusi su konkrečiu nusikaltimą padariusiu asmeniu, tai tik kitų asmenų įspėjimo, informavimo, bauginimo priemonė. Baudžiamosios teisės doktrinoje dažnai akcentuojama, kad bausmė yra individuali poveikio priemonė, kuri taikoma nusikalstamą

⁵⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p.263.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p.263.

⁶⁰ Ten pat, 2003, p.353.

veiką padariusiam asmeniui, ir neturėtų būti kitų asmenų sulaikymo nuo nusikaltimų padarymo priemonė⁶¹.

Nubaudimas, kaip vienas iš bausmės paskirčių, numato nuteisto asmens tam tikrų apribojimų ir netekimų, taikomų jam įstatymo numatytose ribose, išgyvenimą. Kartu tai yra neatskiriamas bet kokios kriminalinės bausmės požymis. Šios paskirties reikšmę apsprendžia tai, kad kriminalinė bausmė taikoma asmenims, turintiems padidintą pavojų visuomenei bei turintiems nusistovėjusias pažiūras ir orientacijas. Kitų valstybinės prievartos priemonių taikymas tokių asmenų atžvilgiu būtų neefektyvus, o kartais ir beprasmiškas (pavyzdžiui būtų netikslinga administracinę nuobaudą taikyti pakartotinai padariusio plėšimą asmens atžvilgiu). Tokiu atveju išryškėja poreikis taikyti veiksmingesnes valstybinės prievartos priemones, įtrauktas į kriminalinės bausmės turinį. Asmens, padariusio nusikalstamą veiką, padidintas pavojus sąlygoja veiksmingiausių poveikio priemonių, labiausiai varžančių asmenį, taikymą.

Kriminalinės bausmės sudėtyje esantys teisių ir laisvių apribojimai, gali liesti nuteistojo asmeninę laisvę, jo turtines bei pilietines teises, o taip pat riboti pagrindinių instinktų - dauginimosi ir savisaugos įgyvendinimą. Nubaudimas, kaip bausmės tikslas, negali būti tapatinamas su atpildu už padarytą nusikaltimą. Paskirta bausmė savo griežtumu turi maksimaliai atitikti padarytos nusikalstamos veikos sunkumą. Tačiau tai nedaro prielaidos, kad kriminalinėje bausmėje esantis prievartinio pobūdžio poveikis turi būti ekvivalentiškas padarytam teisės pažeidimui. Priešingu atveju, bausmė, kuri yra įstatymo sureguliuota valstybinės prievartos priemonė, taptų tik susidorojimo su nuteistuoju būdas. Todėl nors nuteistiesiems ir taikomi apribojimai, atitinkantys jų padarytų nusikalstamų veikų sunkumą, tačiau šių apribojimų pobūdis ir padarytų nusikalstamų veikų pasekmės nėra tapačios. Pavyzdžiui, esant tyčiniam nužudymui, bausmė turėtų būti griežtesnė, nei esant tyčiniam sunkiam sveikatos sutrikdymui. Tačiau tai nereiškia, kad pirmuoju atveju nuteistajam bus atimta gyvybė, o antru – sukeltos analogiškos pasekmės sveikatai.

Kita bausmės paskirtis, numatyta BK, yra atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas. Galimybės padaryti naują nusikaltimą atėmimo ir apribojimo tikslas reiškia, kad bausme siekiama sudaryti tokias fizines sąlygas, kurios užkirstų kelią naujai nusikalstamai veikai padaryti. Šio tikslo įtvirtinimą Lietuvos baudžiamajame įstatyme nulemia bausmės esmės samprata, o teismų praktikoje jis pasireiškia plačiu laisvės atėmimo bausmės taikymu. Pažymėtina, kad kai kurios bausmių rūšys tiesiogiai užprogramuotos šiam tikslui, pavyzdžiui, viešųjų teisių atėmimas (BK 44 str.) ir teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam

⁶¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p.264.

tikra veikla atėmimas (BK 45 str.) atima iš nuteistojo galimybę padaryti nusikalstamą veiką valstybės tarnybai ar viešiesiems interesams⁶².

Kitas bausmės tikslas yra paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir pakartotinai nenusikalstų. Siekimas, kad asmenys, atlikę bausmę, laikytųsi valstybėje galiojančių įstatymų ir nenusikalstų, baudžiamosios teisės teorijoje vadinamas specialiąja (individualiąja) prevencija. Specialiosios prevencijos poveikis pasireiškia konkrečių asmens teisių ar laisvių atėmimu arba ribojimu, arba specialių pareigų nustatymu, kuris turėtų atimti galimybę padaryti naują nusikalstamą veiką, bei individualizuotą pataisymo priemonių taikymą. Specialiosios prevencijos tikslas vertintinas kaip pažangus, nes valstybė įsipareigoja nuteistajam taikyti pozityvias poveikio priemones, kurios kiekvienai bausmei yra skirtingos, pavyzdžiui, skyrus laisvės atėmimą, pataisymo priemonės yra bausmės atlikimo režimas, nuteistųjų darbas, profesinis ir bendrasis lavinimas, nuteistųjų socialinė rehabilitacija. Taikomų individualių priemonių visuma turi įtikinti asmenį, jog nusikalstamas elgesys yra nepriimtinas jam pačiam ir visuomenei, todėl atlikęs bausmę jis turėtų sugebėti savo gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis⁶³.

BVK 1 straipsnio 2 dalis detalizuoja bausmių vykdymo paskirtį, nustatant tokią bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis. Reikia pabrėžti, kad nuteistojo asmens pataisymas yra labiau suvoktina ne kaip paskirtis, o kaip tam tikras paskirtos bausmės rezultatas ir procesas. Pagrindinės pataisymo priemonės laikytinos bausmės vykdymo tvarka, režimas, įtraukimas į darbą, socialinės rehabilitacijos priemonės.

Dabar galiojantis BK, skirtingai nei senasis, įtvirtino dar vieną bausmės paskirtį – užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą. Tai bendras, visoms teisės šakoms būdingas principas, tačiau skiriant bausmes jis įgauna specifinių ypatumų, kuriuos nulemia būtinumas užtikrinti kaltininkui tokios tinkamai individualizuotos bausmės paskyrimą, kuri geriausiai atitiktų įstatyme įtvirtintos bausmės paskirtį.

Bet kokia nusikalstama veika pažeidžia teisingumo principą. Todėl teisingumo principo įgyvendinimas nustato nusikalstama veika pažeistų asmenybės, visuomenės ir valstybės interesų atkūrimą, nusikalstama veika padarytos turtinės žalos pašalinimą, o taip pat atitinkamos bausmės paskyrimą nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui.

Bausmės paskyrimas irgi yra teisingumo principo užtikrinimo būdas, galintis pasireikšti įvairiai. Pavyzdžiui, taikant kriminalinę bausmę, gali būti atkurtos nusikalstama veika pažeistos nukentėjusio asmens teisės ir laisvės. Įvykdžius nusikalstamą veiką, kuria padaryta turtinė žala, teisingumas gali būti atkurtas paskiriant tokias bausmes, kurios ribotų turtinius kaltininko

⁶² Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p.265.

⁶³ Ten pat, p. 265.

interesus (bauda, viešieji darbai). Tačiau ne visos nusikalstama veika pažeistos teisės ir laisvės gali būti atkurtos. Pavyzdžiui, neįmanoma atkurti nužudymu atimtos gyvybės. Bet nereikia, kad šiuo atveju negalima įgyvendinti teisingumo principo. Šis tikslas pasiekiamas taikant adekvačius padarytai nusikalstamai veikai teisių ir laisvių apribojimus.

Tokiu būdu teisingumo principo įgyvendinimas, taikant kaltiems asmens kriminalines bausmes, atkuria teisingumą tiek nuo nusikalstamų veikų nukentėjusių asmenų, tiek visos visuomenės atžvilgiu. Siekiant įgyvendinti šį principą, kriminalinė bausmė turi pagal galimybes garantuoti nusikalstama veika padarytos žalos pašalinimą.

Magistro darbo autorė sutinka su R.Drakšo nuomone, kad bausmė nėra tik atpildas, taip pat ji nėra tik valstybės ar visuomenės bei jos narių apsaugos nuo nusikaltimų priemonė. Bausmė skiriama siekiant įgyvendinti ne vieną kurį nors tikslą, o kelis tarpusavyje susijusius tikslus: tiek atpildo, tiek apsaugos nuo nusikaltimų, tiek auklėjamosios priemonės⁶⁴.

Galima daryti išvadą, kad bausmė ir baudžiamoji atsakomybė yra visiškai skirtingi institutai. Bausmės skyrimas yra tik viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų, nes asmuo, traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, gali būti atleistas nuo bausmės.

Reikia pažymėti tai, kad tam tikras bausmės savybes perima ir baudžiamosios atsakomybės realizavimas. Kriminalinės bausmės lankstumas, atskirų kriminalinių bausmių individualizavimas kartu individualizuoja ir baudžiamosios atsakomybės realizavimą. Laisvės atėmimo bausmė individualizuojama parenkant nuteistajam laisvės atėmimo bausmes vykdančios pataisos įstaigos rūšį. Vadovaujantis Bausmių vykdymo kodeksu, atliekamas tolesnis bausmės individualizavimas, nuteistuosius suskirstant į paprastąją, lengvąją ir drausmės grupes. Baudžiamosios atsakomybės individualizavimas taip pat vyksta ir taikant lygtinį atleidimą nuo bausmės prieš terminą, paleidimą ir neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimą švelnesne bausme.

Todėl baudžiamosios atsakomybės realizavimas neturi būti suvokiamas vien per tuos griežtus rėmus, kurie apibrėžti įsiteisėjusiame apkaltinamajame teismo nuosprendyje. Tai gana lanksti kategorija ir todėl asmens atliekamos bausmės pobūdis gali keistis jos atlikimo metu, priklausomai nuo nuteistojo elgesio, įstatymų kaitos ir pan.

Galima padaryti išvadą, kad baudžiamosios atsakomybės turinys apima ir iš valstybės prievartos priemonių išplaukiančių pasekmių taikymą.

Kaip yra žinoma, teismo paskirtos bausmės atlikimas užtraukia nuteistajam teisinės pasekmes – teistumą. Pagal BK 97 straipsnį, turinčiais teistumą laikomi už nusikaltimo padarymą nuteisti asmenys, kuriems įsiteisėjo Lietuvos Respublikos teismo priimtas apkaltinamasis

⁶⁴ Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos. Teisė Nr.52, Vilnius, 2004.

nuosprendis. Tuomet kyla klausimas, ar teistumas yra atskira baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma, ar tai tiesiog asmens teisinė padėtis, kuri nesiejama su baudžiamąja atsakomybe.

Teistumas – tai asmens teisinės padėties ypatybė, kurią sukelia teismo paskirtos bausmės atlikimas. Baudžiamosios teisės teorijoje egzistuoja dvi pozicijos teistumo klausimu. Vienos nuomone, teistumas yra baudžiamųjų teisinių santykių dalis, todėl baudžiamieji teisiniai santykiai pasibaigia tik išnykus arba įstatymo nustatyta tvarka panaikinus teistumą. Antroji teigia, kad baudžiamieji teisiniai santykiai pasibaigia atlikus bausmę, nes teistumas pats savaime nesukelia asmeniui jokių papildomų baudžiamųjų teisinių apribojimų⁶⁵.

Manau, kad reikia sutikti su baudžiamosios teisės vadovėlio autorių nuomone, kad antroji pozicija yra pagrįstesnė, nes teistumas daro įtaką asmens teisinei padėčiai tik tada, kai šis padaro nusikaltimą.

Teistumo pasekmės pasireiškia tik tuo atveju, kai asmuo, turintis teistumą padaro naują nusikalstamą veiką. BK 97 straipsnio 1 dalyje yra nurodyta, kad į teistumą teismas atsižvelgia skirdamas bausmę už naujos nusikalstamos veikos padarymą, sprendamas dėl kaltininko atleidimo nuo bausmės ar baudžiamosios atsakomybės, lygtinio atleidimo nuo bausmės prieš terminą ar bausmės pakeitimo švelnesne, taip pat pripažindamas asmenį pavojingu recidyvistu.

Teistumas turi didelę įtaką bausmės individualizavimui. BK 27 straipsnio 1 dalis recidyvo atsiradimą sieja su asmens, teisto už tyčinio nusikaltimo padarymą, jeigu teistumas už jį neišnykęs ar nepanaikintas, naujo vieno ar daugiau tyčinių nusikaltimų padarymu.

Baudžiamasis įstatymas taip pat pateikia teistumo gradaciją priklausomai nuo padaryto nusikaltimo kategorijos. BK 27 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad nusikaltimų recidyvas laikomas pavojingas, jeigu asmuo, turintis neišnykusį teistumą už labai sunkų nusikaltimą, padaro naują labai sunkų nusikaltimą, arba asmuo, būdamas recidyvistas, padaro naują labai sunkų nusikaltimą, arba būdamas recidyvistas, jeigu bent vienas iš sudarančių recidyvą nusikaltimų yra labai sunkus, padaro naują sunkų nusikaltimą, arba asmuo, turėdamas tris teistumus už sunkius nusikaltimus, padaro naują sunkų nusikaltimą. BK 56 straipsnio 1 dalyje yra nurodyta, kad recidyvistui už tyčinio nusikaltimo padarymą teismas paprastai skiria laisvės atėmimo bausmę.

Be šių išvardintų pasekmių, bendras teisinis teistumo pasekmes sudaro žmogaus teisių ir laisvių suvaržymai, kurių apribojimas numatytas Lietuvos Respublikos įstatymuose. Pavyzdžiui, Advokatūros įstatymo⁶⁶ 8 straipsnyje numatyta, esant teistam ir dar neišnykus teistumui arba tam tikrais atvejais, kai teistumas jau yra išnykęs, asmeniui draudžiama būti advokatu, jei yra teistas už sunkų ar labai sunkų nusikaltimą. Pagal Antstolių įstatymo⁶⁷ 5 straipsnį, asmuo negali būti antstoliu, jei yra teistas už sunkų ar labai sunkų nusikaltimą. Taip pat teistumą turintis asmuo, be to,

⁶⁵ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2003, p.466.

⁶⁶ Advokatūros įstatymas // Valstybės žinios. – 2004-03-18 Nr.IX-2066.

⁶⁷ Antstolių įstatymas // Valstybės žinios. - 2002-05-09, Nr.IX-876.

kad negali užimti tam tikrų pareigų, negali įgyti ir laikyti ginklo⁶⁸, užsienietis gali negauti leidimo laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje⁶⁹ ir pan.

Galima daryti išvadą, kad nors ir teistumas jau yra išnykęs, tam tikrais atvejais baudžiamieji teisiniai santykiai tęsiasi visą asmens gyvenimą, asmuo yra smerkiamas už savo padarytą veiką, patirdamas tam tikrus teisinius apribojimus.

Tačiau tam tikri apribojimai, taikomi teistiems asmenims, nepaisant teistumo galiojimo, yra numatyti tik išimtiniais atvejais. Lietuvos Respublikos Teismų įstatymo 52 straipsnyje⁷⁰ teistumas kaip aplinkybė, šalinanti nepriekaištingą reputaciją, yra paminėta šalia kitų aplinkybių, tokių kaip piktnaudžiavimas psichotropinėmis, narkotinėmis, toksinėmis medžiagomis ar alkoholiu, neatitikimas kitiems Teisėjų etikos taisyklių reikalavimams. Taigi tokiais atvejais teistumas, kaip asmens pripažinimas kaltu nusikalstamos veikos padarymu, nepaisant jo negaliojimo, baudžiamąja teisine prasme suvokiamas kaip tam tikra dorovės kategorija ir prilyginama asmens charakterizavimui iš etikos pozicijų.

Gali būti numatytos ir kitokios aplinkybės, kurios trukdytų asmeniui užimti tam tikras pareigas. Lietuvos Respublikos Vidaus tarnybos statuto patvirtinimo įstatyme⁷¹ 11 straipsnio 1 dalyje yra numatytos aplinkybės, kurios yra kliūtys asmeniui užimti tam tikrą pareigybę vidaus tarnyboje. Pavyzdžiui, į tokią pareigybę negali pretenduoti asmuo, kuris anksčiau dirbo statutiniu valstybės tarnautoju, teisėju, notaru, prokuroru, advokatu ar krašto apsaugos sistemoje ir buvo atleistas atitinkamai už pareigūno vardo pažeminimą, teisėjo vardą žeminantį poelgį, notarų profesinės etikos ir tarnybinius nusižengimus, prokuroro vardo pažeminimą, advokato profesinės etikos bei profesinės veiklos pažeidimus ar kario vardą arba krašto apsaugos sistemos institucijas žeminančius teisės pažeidimus, arba jeigu toks asmuo buvo atleistas iš valstybės tarnybos už tarnybinių nusižengimų, ir jei nuo šio atleidimo iš valstybės tarnybos dienos nepraėjo 5 metai. Taip pat minėto įstatymo 11 straipsnio 2 dalyje nurodyta, jog jeigu nustatyta, kad yra kitų patikrintų priimamą asmenį kompromituojančių duomenų, dėl asmens tinkamumo tarnybai sprendžia vidaus reikalų centrinės įstaigos vadovas. Praktikoje tai reiškia, kad tokiais asmenį kompromituojančiais duomenimis bei kliūtimi priimti į vidaus tarnybą gali būti artimų giminaičių teistumas. Vadinasi, baudžiamosios atsakomybės elementas - teistumas sukelia neigiamas pasekmes ne tik nuteistajam, bet ir su nuteistuoju susijusiems asmenims. Darbo autorės nuomone, teistumas turėtų sukelti neigiamas pasekmes tik nuteistajam, bet ne su nuteistuoju susijusiems asmenims. Už padarytą nusikalstamą veiką turi atsakyti ją padaręs asmuo, o ne su nuteistuoju susiję asmenys. Todėl siūloma panaikinti šią nuostatą, kuri apriboja asmenų, turinčių teistumą, artimų giminaičių teises.

⁶⁸ Ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymas // Valstybės žinios. – 2002-01-15, Nr. IX-705.

⁶⁹ Užsieniečių teisinės padėties įstatymas // Valstybės žinios. – 2004-04-29, Nr. IX-2206.

⁷⁰ Teismų įstatymas // Valstybės žinios. – 1994, Nr. 46-851.

⁷¹ Vidaus tarnybos statuto patvirtinimo įstatymas // Valstybės žinios. – 2003-04-29, Nr. IX-1538.

Asmuo laikomas teistu nuo apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo dienos iki teistumo išnykimo ar panaikinimo dienos. Taigi, asmuo laikomas teistu visą bausmės atlikimo periodą ir baudžiamojo įstatymo nustatytą laiką po bausmės atlikimo.

Vadovaujantis BK 97 straipsnio 6 dalimi, suėjus straipsnyje nustatytiems terminams, teistumas išnyksta ir asmenys laikomi neteistais. Teistumas išnyksta savaime, tam nereikalingas nei teismo, nei kurios kitos valstybės institucijos sprendimas, nei oficialus teistumo išnykimo faktą patvirtinantis dokumentas. Įstatymo nustatyta tvarka teistumas gali būti panaikintas prieš terminą ar sutrumpintas teistumo laikas pagal nuteistojo prašymą, kai yra suėję ne mažiau kaip pusė teistumo termino. Teistumo panaikinimas pagal savo teisinės pasekmes yra tapatus teistumo išnykimui⁷².

Teistumui išnykus arba jį panaikinus, asmuo laikomas neteistu ir jam negali būti taikomi įstatymuose numatyti teisiniai apribojimai.

Baudžiamosios teisės vadovėlyje nurodyta, jog būtina atkreipti dėmesį į tai, kad teistumo išnykimo ar panaikinimo laikui gali būti reikšmingas ir baudžiamųjų įstatymų pasikeitimas, nes švelnesnis įstatymas turi grįžtamąją, galią ir taikomas asmenims, turintiems teistumą⁷³.

Iš esmės, teistumo, kaip baudžiamosios atsakomybės turinio elemento, paskirtis yra analogiška kriminalinės bausmės paskirčiai – teisingumo principo įgyvendinimas, nuteistojo asmens pataisymas, bendroji ir individualioji nusikalstamų veikų prevencija. Skirtingai nei bausmės, teistumo paskirtimi negalėtų būti asmens nubaudimas, nes taip būtų pažeistas visuotinai priimtas principas, kad asmuo už tą patį nusikaltimą negali būti baudžiamas antrą kartą.

Tačiau teistumas tiesiogiai nėra susietas su kokiais nors esminiais nuteistojo asmens teisių ir laisvių apribojimais. Iš esmės tai yra tam tikras bandomasis laikotarpis. Jeigu per šį laikotarpį nuteistas asmuo nepadarys naujų nusikalstamų veikų, teistumas išnyksta arba yra panaikinamas be kokių nors papildomų teisinio pobūdžio pasekmių.

Priklausomai nuo padarytos veikos subjektyvinės pusės teistumas gali būti skirstomas į atsirandantį dėl neatsargių veikų ir tyčinį. BK 97 straipsnio 3 dalies 2 punkte numatyta, kad asmenys, nuteisti už neatsargius nusikaltimus, po bausmės atlikimo laikomi neteistais. Šio straipsnio 3 dalis savo ruožtu numato skirtingus teistumo laikotarpius, priklausomai nuo veikos, už kurią paskirta kriminalinė bausmė, pavojingumo.

Jeigu vadovautis nuostata, kad asmenų, turinčių teistumą bei jo trukmės sąrašas, pateiktas LR BK 97 straipsnyje yra baigtinis, tuomet iškyla problema, kokį statusą turi asmenys, kurių atžvilgiu įsiteisėjo teismo apkaltinamasis nuosprendis, kuriuo jiems paskirtas realus bausmės atlikimas, tačiau toks nuosprendis dėl kokių nors priežasčių nevykdomas?

⁷² Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p.507.

⁷³ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2003, p.468.

BK 97 straipsnio I dalis vienareikšmiškai atsako į šį klausimą, kad turinčiais teistumo laikomi visi asmenys, kuriems už nusikaltimo padarymą įsiteisėjo apkaltinamasis teismo nuosprendis.

Darbo autorės nuomone, asmenys turi būti laikomi teistais, kol sueis apkaltinamojo nuosprendžio vykdymo senaties terminas. Realiai pradėjus vykdyti nuosprendį, teistumas turi būti skaičiuojamas remiantis BK 97 straipsnyje nustatytais taisyklėmis.

Galima padaryti išvadą, kad teistumas yra sudėtingas socialinis institutas, kuris gali būti suvokiamas kaip neigiamas, kompromituojantis asmens charakterizavimas iš etikos pozicijų, nepriklausantis nuo teistumo galiojimo baudžiamąja prasme. Toks asmens charakteristikos elementas gali turėti teisinės pasekmes tik tam tikrais išimtiniais atvejais valstybei nustatant papildomus reikalavimus asmenims, sprendžiant esminius klausimus dėl ypatingos teisinės svarbos statuso suteikimo.

2. Atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės

1) Taikant baudžiamąjį poveikio priemones

Baudžiamoji atsakomybė gali būti realizuojama ne tik paskiriant bausmę nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, bet ir atleidus asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmės, paskyrus jam įstatyme numatytas baudžiamąjį, auklėjamojo poveikio ar priverčiamąsias medicinos priemones.

Baudžiamoji atsakomybė realizuojama per baudžiamųjų teisinių padarinių bei bausmės taikymą asmeniui, dalyvavusiam darant nusikalstamą veiką. Todėl baudžiamosios atsakomybės realizavimas suprantamas kaip teisiniai nusikalstamos veikos padariniai, pavyzdžiui: nuosprendžio paskelbimas valstybės vardu, bausmės paskyrimas, bausmės atlikimas, teistumas, atleidimas nuo bausmės ar atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės⁷⁴.

Naujajame Baudžiamajame kodekse įstatymų leidėjas įtvirtino naująjį institutą – baudžiamąsias poveikio priemones. Nagrinėjant baudžiamosios atsakomybės realizavimo problematiką Lietuvos baudžiamajoje teisėje, būtina atskleisti, ar baudžiamąjį poveikio priemonės, numatytos BK 67 straipsnyje, yra baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma.

Baudžiamąjį poveikio priemonės yra naujas baudžiamosios teisės bendrosios dalies institutas, kurio nebuvo senajame baudžiamajame įstatyme. Šio instituto atsiradimą lėmė keletas

⁷⁴ Drakšas R. Baudžiamąjį poveikio priemonės kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. Teisė Nr.50, 2004, p.27.

priežasčių. Pirma, baudžiamojo poveikio priemonių įteisinimas sudaro teisines sąlygas platesniam baudžiamosios atsakomybės individualizavimui ir diferencijavimui, nes teismas, atsižvelgdamas į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, kaltininko asmenybę ir kitas aplinkybes, gali skirti bausmę, arba atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės ir taikyti baudžiamojo poveikio priemones arba atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės. Antra, naujajame BK įteisinus mažiausiai pavojingų veikų rūšį – baudžiamuosius nusižengimus, atsirado būtinumas turėti tokias baudžiamosios atsakomybės priemones, kurios galėtų pataisyti asmenis, padariusius tokio pobūdžio veikas, ir kurios nebūtinai sąlygotų bausmei būdingus padarinius. Trečia, esminius ginčus dėl savo pagrįstumo kėlė viena iš griežčiausių papildomų bausmių – turto, kuris priklauso kaltininkui pagal nuosavybės teisę, teisėtai įgijus (paveldėtas, dovanotas, pirktas ir pan.), konfiskavimas. Šiuo metu daugelyje užsienio valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose numatyta, jog teisiškai pagrįstas yra nusikaltimo įrankių, priemonių, turto, kuris yra įgytas nusikalstamu būdu, arba naudos, kuri gauta paleidus apyvarton nusikalstamai įgytą turtą, konfiskavimas. Tačiau tokio turto konfiskavimą vargu ar galima laikyti kriminaline bausme, nes nuteistasis netenka to, kas jam nepriklausė. Baudžiamojo kodekso IX skyriuje numatytas turto konfiskavimas kaip baudžiamojo poveikio priemonė, apimanti tik nusikaltimo įrankių, priemonių ar nusikalstamos veikos rezultata, leidžia teisiškai pagrįstai išspręsti šią problemą⁷⁵.

Remiantis BK 67 straipsniu, galima teigti, kad baudžiamojo poveikio priemonių atsiradimas, sąlygotas minėtų priežasčių, praktiškai leido išspręsti kilusius klausimus. Šio straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata, kad baudžiamojo poveikio priemonės turi padėti įgyvendinti bausmės paskirtį.

Bausmė yra pagrindinė, veiksmingiausia baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. Tačiau paanalizavus baudžiamojo poveikio priemonių paskirtį bei turinį, akivaizdžiai matyti, kad kai kurios mažai skiriasi nuo kriminalinių bausmių. Pavyzdžiui, BK 70 straipsnyje numatyta baudžiamojo poveikio priemonė - nemokami darbai savo turiniu beveik atitinka BK 46 straipsnio numatytą kriminalinę bausmę - viešuosius darbus. Taip pat ši baudžiamojo poveikio priemonė yra identiška įpareigojimui, įtrauktam į kitos kriminalinės bausmės - laivės apribojimo turinį (LR BK 48 str. 6 d. 5 p.). BK 71 straipsnyje numatyta baudžiamojo poveikio priemonė - įmoka į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondą sukelia baudžiamam asmeniui tokias pat neigiamas turinio pobūdžio pasekmes, kaip ir BK 47 straipsnyje numatyta kriminalinė bausmė - bauda.

BK 67 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad baudžiamojo poveikio priemonės gali būti skirtos pilnamečiui asmeniui, atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės.

Kaip jau buvo minėta, bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui. Bausmės požymiai

⁷⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p. 375.

yra nubaudimas, nuteistojo teisių ir laisvių apribojimas visuomenės labui, valstybės prievartos priemonė, pripažinimas kaltu padarius nusikaltimą kaip vienintelis bausmės pagrindas, individualumas, teisinių padarinių, atlikus teismo paskirtą bausmę, atsiradimas. Tačiau, kitaip nei baudžiamojo poveikio priemonių, bausmės negalima skirti, atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės. Savo esme ir turiniu baudžiamojo poveikio priemonės labai artimos, tačiau netapačios bausmei, nes skirtingi jų skyrimo pagrindai, teisių ir laisvių apribojimo apimtis, teisiniai jų nevykdymo padariniai.

Taigi, baudžiamojo poveikio priemonės galima apibrėžti kaip baudžiamojo įstatymo nustatytas valstybinės prievartos priemonės, kurios teismo skiriamos baudžiamuosius nusižengimus ar nesunkius nusikaltimus padariusiems asmenims, atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmės, ir padeda įgyvendinti bausmės paskirtį⁷⁶.

Baudžiamosios atsakomybės tikslas sutampa su bausmės tikslais, kadangi ir baudžiamąja atsakomybe, kaip ir bausme, siekiama pataisyti asmenį, padariusį nusikaltimą. Nusikaltimus padarę asmenys būna labai skirtingi pavojingumu visuomenei požiūriu, todėl vienus galima pataisyti tik taikant bausmes, o kitiems užtenka vien jų elgesio pasmerkimo. Asmens pataisymo tikslą padeda pasiekti atsakomybės individualizavimas ir vienas iš jo elementų – atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės.

Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejų negalima tapatinti su atleidimu nuo bausmės, nes šiuo atveju asmeniui nuosprendžiu paskiriama bausmė, o po to jis atleidžiamas nuo visos ar dalies paskirtos bausmės. Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atveju asmuo atleidžiamas nuo visų pasekmių, sudarančių baudžiamosios atsakomybės turinį, ir teistumo.

Baudžiamosios teisės vadovėlyje nurodoma, kad atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšys pagal savo turinį klasifikuojamos į sąlygines bei besąlygines. Besąlyginės yra tos atleidimo rūšys, po kurių pritaikymo laikomasi nuomonės, kad baudžiamieji teisiniai santykiai dėl padaryto nusikaltimo baigėsi, o asmuo, padaręs šį nusikaltimą, vėliau nebus traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Tai patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senatis, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, veikai praradus pavojingumą, nepilnamečių atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės ir priverčiamųjų auklėjamojo pobūdžio priemonių paskyrimas. Sąlyginė atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšis yra nurodoma atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius, kurį taikydamas įstatymas numato bandomąjį laikotarpį⁷⁷.

Baudžiamojo kodekso VI skyriuje numatyti šie atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindai:

⁷⁶ Drakšas R. Baudžiamojo poveikio priemonės kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. Teisė Nr.50, 2004, p.28.

⁷⁷ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2003, p. 377.

- 1) atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai asmuo ar nusikalstama veika prarado pavojingumą ;
- 2) dėl nusikaltimo mažareikšmiškumo;
- 3) kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko;
- 4) kai yra lengvinančių aplinkybių;
- 5) kai asmuo aktyviai padėjo atskleisti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių padarytas nusikalstamas veikas;
- 6) pagal laidavimą.

Be to, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindai numatyti ir šiuose BK specialiosios dalies straipsniuose: valstybės perversmas (LR BK 114 str.3 d.), kuriame nurodyta, jog nuo baudžiamosios atsakomybės atleidžiamas šio straipsnio 1 ir 2 dalyse numatytame sąmoksle dalyvavęs asmuo, jeigu jis savo noru valstybės institucijai suteikė svarbią informaciją apie rengiamą valstybės perversmą; papirkimas (LR BK 227 str.4 d.), kuriame nurodyta, kad asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės už papirkimą, jeigu kyšio iš jo buvo reikalaujama, provokuojama jį duoti ir jis, pasiūlęs, pažadėjęs ar davęs kyšį nedelsdamas apie tai pranešė teisėsaugos institucijai arba kyšį jis pasiūlė, pažadėjo ar davė su teisėsaugos institucijos žinia; neteisėtas disponavimas narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti (LR BK 259 str.3 d.), kuriame nurodyta, kad asmuo, kuris savo noru kreipėsi į sveikatos priežiūros įstaigą dėl medicinos pagalbos ar kreipėsi į valstybės instituciją norėdamas atiduoti neteisėtai pasigamintas, įgytas, laikytas be tikslo platinti narkotines ar psichotropines medžiagas, atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės už vartotų ar atiduotų narkotinių ar psichotropinių medžiagų gaminimą, įgijimą ir laikymą; neteisėtas valstybės sienos perėjimas (LR BK 291 str.2 ir 3 d.), kurio 2 dalyje nurodyta, kad baudžiamosios atsakomybės pagal šio straipsnio 1 dalį atleidžiamas užsienietis, kuris neteisėtai atvyko į Lietuvos Respubliką turėdamas tikslą pasinaudoti prieglobsčio teise, 3 dalyje nurodyta, kad užsienietis, kuris padarė šio straipsnio 1 dalyje numatytą veiką turėdamas tikslą iš Lietuvos Respublikos teritorijos neteisėtai pereiti į trečiąją valstybę, atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal šio straipsnio 1 dalį, jeigu jis nustatyta tvarka išsiunčiamas į valstybę, iš kurios teritorijos neteisėtai perėjo Lietuvos Respublikos valstybės sieną, arba į valstybę, kurios pilietis jis yra. Tai yra specialūs BK straipsniuose nurodyti požymiai, kuriems esant nusikalstamą veiką padaręs asmuo atleidžiama nuo baudžiamosios atsakomybės.

Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atveju, asmuo, teismo pripažintas kaltu padarius nusikaltimą, atleidžiamas nuo tų padarinių, kurie sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį, ir teistumo. Iš šios atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąvokos galima išskirti kelis elementus, kurie sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį. Tai asmens pripažinimas kaltu (nuosprendžio paskelbimas) ir asmens atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės (fiksuojamasis

tame pačiame skelbiamame nuosprendyje). Vadinasi, atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, jis atleidžiamas nuo visų padarinių, sudarančių baudžiamosios atsakomybės turinį – bausmės paskyrimo, bausmės atlikimo, teistumo. Taigi, atleidus asmenį nuo visų padarinių, sudarančių baudžiamosios atsakomybės turinį, baudžiamosios atsakomybės realizavimas prasideda ir baigiasi paskelbus nuosprendį valstybės vardu, t.y. pripažinus asmenį kaltu ir atleidus jį nuo baudžiamosios atsakomybės.

Paanalizavus Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksą, matome, kad šio kodekso 212 straipsnio 3-7 punktuose nurodyta, jog ikiteisminis tyrimas nutraukiamas esant pagrindams, numatytiems LR BK VI skyriuje, kai asmuo ar nusikalstama veika prarado pavojingumą (LR BK 36 str.); dėl nusikalstamos veikos mažareikšmiškumo (LR BK 37 str.); kaltininkui ir nukentėjusiajam asmeniui susitaikius (LR BK 38 str.); asmeniui, aktyviai padėjusiam atskleisti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių padarytas nusikalstamas veikas (LR BK 39¹str.); atleidimas pagal laidavimą (LR BK 40 str.). LR BPK 214 straipsnis reglamentuoja, kad šiais atvejais ikiteisminis tyrimas nutraukiamas ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu, kuris patvirtina prokuroro nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo. BPK 216 straipsnis, imperatyviai įvardijantis šio dokumento turinį, skelbia, kad jame turi būti išdėstoma nusikalstamos veikos esmė, tyrimo nutraukimo pagrindai ir motyvai, o taip pat išspręsti daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti, klausimai bei nurodoma, kad panaikinamos kardomosios priemonės, civilinio ieškinio ir turto konfiskavimo užtikrinimo priemonės.

Tačiau kitaip yra reglamentuotas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės tais pačiais pagrindais, numatytais Baudžiamojo kodekso VI skyriuje teismo nagrinėjimo metu. Bylos parengimo nagrinėti teisme metu byla nutraukiama teisėjo ar teismo pirmininko nutartimi. Bylos nagrinėjimo pirmojoje ar apeliacinėje instancijoje metu, byla nutraukiama ir asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės teismo nuosprendžiu, o bylos nagrinėjimo kasacinėje instancijoje metu - teismo nutartimi.

Kaip jau buvo minėta, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės galimas esant ankščiau išvardintiems pagrindams. Vadovaujantis šiais pagrindais, gali asmuo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės nepriklausomai nuo baudžiamojo proceso stadijos, tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek ir teismo nagrinėjimo stadijoje, o kai kuriais atvejais, nesant papildomos sąlygos, asmuo padaręs nusikalstamą veiką, išvis negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn.

Iš pirmo žvilgsnio, toks baudžiamojo poveikio priemonių procesinio taikymo reglamentavimas atrodo nenuoseklus. Tačiau nepaisant BK 67 straipsnyje esančio reglamentavimo, kad baudžiamojo poveikio priemonės yra taikomos atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės asmeniui, jos savo esme atitinka baudžiamosios atsakomybės realizavimo formą.

Baudžiamojo poveikio priemonės, vadovaujantis BK 67 straipsnio 2 dalimi, gali būti skiriamos ir atleidus asmenį nuo bausmės. Atleidimas nuo bausmės – tai asmens, apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu pripažinto kaltu nusikaltimo padarymu, sąlyginis arba besąlyginis atleidimas nuo visos ar dalies paskirtos bausmės atlikimo. Atleidimas nuo bausmės atlikimo yra reikšmingas baudžiamosios teisės institutas, nes juo realizuojami humanizmo, atsakomybės individualizavimo ir teisingumo principai⁷⁸.

Atleidus asmenį nuo bausmės, baudžiamoji atsakomybė už padarytą veiką išlieka, tik ji neberealizuojama per bausmę. Kadangi kaip bausmės alternatyva tokiu atveju pateikiamos baudžiamojo poveikio priemonės, vadinasi, baudžiamoji atsakomybė nusikaltusiam asmeniui realizuojama, skiriant ir vykdant baudžiamojo poveikio priemones.

Galima padaryti išvadą, kad baudžiamosios atsakomybės realizavimo aspektu baudžiamojo poveikio priemonės yra kriminalinės bausmės alternatyva.

Baudžiamojo kodekso X skyriuje numatyti tokie atleidimo nuo bausmės pagrindai:

- 1) dėl ligos (BK 76 str.),
- 2) lygtinai atleidus nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeitus švelnesne bausme (BK 77 str.),
- 3) amnestija (BK 78 str.),
- 4) malonė (BK 79 str.).

Baudžiamojo poveikio priemonių taikymas atleidžiant nuo bausmės gali būti ribojamas pagal kitas taisyklės. Pavyzdžiui, atleidimo nuo bausmės, kai sutrinka psichika ir dėl to asmuo negali suprasti savo veiksmų esmės ar jų valdyti, atveju asmeniui gali būti paskirtos tik priverčiamosios medicinos priemonės.

Baudžiamojo poveikio priemonės, išskyrus turto konfiskavimą, neskiriamos kartu su bausme ir negali būti sudedamąja bausmės dalimi. Baudžiamojo poveikio priemonės negali būti paskirtos neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalį pakeitus švelnesne bausme. Šias priemones paskirti gali tik teismas, todėl jų paskirti negali nei Seimas amnestijos aktu, nei Respublikos Prezidentas malonės tvarka⁷⁹.

BK 67 straipsnio 2 dalyje nurodytos baudžiamojo poveikio priemonės, kurios gali būti skiriamos pilnamečiui asmeniui, atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės. Tai:

- 1) uždraudimas naudotis specialia teise,
- 2) turtinės žalos atlyginimas ar jos pašalinimas;
- 3) nemokami darbai;
- 4) įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą;

⁷⁸ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2003, p.452.

⁷⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p.378.

5) turto konfiskavimas.

Šių išvardintų priemonių baudžiamasis poveikis pasireiškia tuo, kad jos suvaržo asmenų, padariusių nusikalstamą veiką, teises ir laisves arba nustato specialias pareigas, kurių paskirtis daugiau auklėjamojo pobūdžio.

Baudžiamojo poveikio priemonės pagal savo esmę ir daromą poveikį nėra vienareikšmės, sąlyginai jas galima suskirstyti į kelias grupes. Pirmą grupę sudarytų priemonės, turinčios prevencinį pobūdį (pavyzdžiui, uždraudimas naudotis specialia teise: vairuoti transporto priemonę, medžioti, žvejoti, nusikaltimo įrankių, priemonių ar nusikaltimu gautos naudos konfiskavimas). Šių priemonių paskirtis – padėti užkirsti kelią naujų nusikalstamų veikų darymui bei pašalinti sąlygas padaryti nusikalstamą veiką. Antrą grupę sudarytų priemonės, kuriomis siekiama nukentėjusiojo nuo nusikaltimo teisių atstatymo (turtinės žalos atlyginimas ar pašalinimas, įmoka į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų padarymo fondą). Šiuo metu Lietuvos ir užsienio teisė ėmė daugiau dėmesio skirti nukentėjusiam, iš dalies švelninant nukentėjusiojo šoką, mažinant realiai patirtus materialinius nuostolius, kurie atsirado dėl nusikalstamos veikos padarymo. Trečią grupę sudarytų priemonės, kuriomis siekiama pataisyti kaltininką – tai nemokami darbai. Darbas ir pagalba neįgaliesiems, jų aprūpinimo problemos, sveikatos priežiūros, globos ir rūpybos įstaigų gyvavimo ir veikos atmosfera gali asmenį, padariusį nusikalstamą veiką paveikti labiau, nei griežta bausmė⁸⁰.

Šio straipsnio 6 dalyje nustatyti keli baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo principai. Vienas iš jų, kad įstatymas suteikia teismui teisę pačiam pasirinkti, kurią iš įstatymo numatytų baudžiamojo poveikio priemonių taikyti asmeniui, atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės. Šią teisę riboja baudžiamojo poveikio priemonės turinys, pavyzdžiui, turtinės žalos atlyginimą ar pašalinimą galima skirti tik tada, kai dėl nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padaryta žala asmeniui, nuosavybei ar gamtai. Taip pat šis įstatymas neriboja priemonių skaičiaus, kuris gali būti pritaikytas asmeniui, atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės. Skiriant dvi ar daugiau baudžiamojo poveikio priemonių, jos turi būti tarpusavyje suderinamos. Baudžiamojo poveikio priemonių suderamumas reiškia, kad jos negali viena kitą dubliuoti. Teismas negali paskirti turtinės žalos atlyginimo ar pašalinimo kartu su įmoka į nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų fondą, jei toks dvigubas finansinis reikalavimas būtų sunkiai įvykdomas dėl turtinės kaltininko padėties⁸¹.

Norėčiau atkreipti dėmesį į BK 67 straipsnio 3 dalį, kurioje yra nurodyta, kad uždraudimas naudotis specialia teise kaip baudžiamojo poveikio priemonė gali būti skiriama kartu su bausme. Vadinasi, uždraudimas naudotis specialia teise gali būti skiriamas kaip baudžiamojo

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p.379.

poveikio priemonė kartu su bausme nuteistam asmeniui arba ši baudžiamojo poveikio priemonė skiriama nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atleistam pilnamečiui asmeniui.

Kaip pavyzdį pateikiu Kauno apygardos teismo 2007m. kovo 1 dienos nutartį, kurioje buvo nagrinėjamas R.G. apeliacinis skundas dėl Kauno miesto apylinkės teismo 2006 m. gruodžio 14 dienos nuosprendžio, kuriuo R.G. buvo pripažinta kalta padarius nusikalstamą veiką, numatytą LR BK 281 str.3 d. ir nuteista teisės vairuoti kelių transporto priemones atėmimu 1 metams. Nukentėjusysis teisės vairuoti transporto priemones atėmimą prilygina baudžiamojo poveikio priemonei, numatytai LR BK 67 straipsnio 3 dalyje ir nurodo, kad ji gali būti skiriama kartu su bausme. Teismas konstatavo, kad atėmimas teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla, kaip bausmė yra numatyta LR BK 42 straipsnio 1 dalies, 2 punkte ir pagal BK 45 straipsnio 1 dalies nuostatą teismas ją skiria Baudžiamojo kodekso specialiojoje dalyje numatytais atvejais, o BK 281 straipsnio 3 dalies sankcija kaip tik ir numato tokios bausmės skyrimo galimybę. Teisėjų kolegija sutiko su tais apelianto argumentais, kad paskyrus kitą BK 281 straipsnio 3 dalyje numatytą alternatyvią bausmę, pvz., areštą, būtų galima paskirti ir baudžiamojo poveikio priemonę – teisės vairuoti kelių transporto priemones atėmimą.

Vadinasi, įmanoma situacija, kai teisės vairuoti kelių transporto priemones atėmimas yra skiriamas kaip baudžiamojo poveikio priemonė kartu su bausme nuteistam asmeniui arba ši baudžiamojo poveikio priemonė skiriama nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atleistam pilnamečiui asmeniui. Galima daryti išvadą, kad uždraudimas naudotis specialia teise, atsižvelgiant į kitas bylos aplinkybes, gali būti skiriama kaip alternatyvi bausmė arba kaip baudžiamojo poveikio priemonė šalia paskirtos griežtesnės bausmės, negu BK 45 straipsnyje numatyta bausmė.

Mano nuomone, būtų neleistina teisinė situacija, jeigu teismas už nusikalstamos veikos padarymą paskirtų bausmę – teisės užsiimti tam tikra veikla atėmimą (pvz., teisės vairuoti kelių transporto priemones atėmimą) ir dar šalia šios bausmės paskirtų baudžiamojo poveikio priemonę – specialios teisės atėmimą (pvz. teisės vairuoti kelių transporto priemones). Esant tokiai situacijai, būtų neįmanoma realiai įvykdyti tokio teismo nuosprendžio.

Taigi, darbo autorės nuomone, baudžiamojo poveikio priemonės galima apibrėžti kaip baudžiamojo įstatymo nustatytas valstybės prievartos priemones, kurios yra skiriamos teismo nusikalstamą veiką padariusiems asmenims, atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, ir padeda įgyvendinti bausmės paskirtį. Nepaisant prieštaraujančių argumentų, galima laikyti, kad baudžiamojo poveikio priemonės yra viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų.

2) Taikant auklėjamojo poveikio priemones

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas numato dar vieną baudžiamosios atsakomybės realizavimo formą - tai auklėjamojo poveikio priemonių paskyrimą. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad auklėjamojo poveikio priemonės gali būti paskirtos tik nepilnamečiui asmeniui. Vadovaujantis BK 82 straipsniu, nepilnamečiui, padariusiam baudžiamąjį nusižengimą, skiriamos, o nusikaltimą padariusiam ir nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atleistam nepilnamečiui gali būti skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės.

LR BK 82 straipsnio 2 dalyje nustatytos šios auklėjimo poveikio priemonės: įspėjimas; turtinės žalos atlyginimas arba jos pašalinimas; nemokami auklėjamojo poveikio darbai; atidavimas tėvams ar kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, ugdyti ir prižiūrėti; elgesio apribojimas; atidavimas į specialiąją įstaigą.

Nepilnamečiai gali skirtis savo psichine branda dėl vystymosi ypatumų, aplinkos ir auklėjimo sąlygų. Į tai atsižvelgiant, asmenybės ugdymui gali būti taikomos ir švelnesnio pobūdžio priemonės nei kriminalinės bausmės, jeigu, teismo įsitikinimu, jos turės pakankamą reikšmę. Taip pat teismas gali atleisti nepilnamečių nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės.

Teismas gali skirti visas auklėjamojo poveikio priemones asmeniui, kuris nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo sulaukęs aštuoniolikos metų, o įstatymo numatytais atvejais, kai kurias auklėjamojo poveikio priemones asmeniui, kuriam nusikalstamos veikos padarymo metu buvo suėję aštuoniolika metų, tačiau nebuvo suėję dvidešimt vieneri metai, jeigu teismas, atsižvelgęs į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, motyvus bei kitas bylos aplinkybes, o prireikus - į specialisto aiškinimus ar išvadą, nusprendžia, kad toks asmuo pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui ir baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymas jam atitiktų nepilnamečiams numatytą baudžiamosios atsakomybės paskirtį, jei jo veika yra prilyginama baudžiamajam nusižengimui. Teismas turi paskirti auklėjamojo poveikio priemones minėtiems asmenims už tokią veiką. Baudžiamieji nusižengimai yra mažiau pavojingi už nusikaltimus, todėl nepilnamečiams skirti kriminalinę bausmę, kuri turi tam tikras teises bei gali sukelti ir psichines pasekmes, yra netikslinga.

Auklėjamojo poveikio priemonės nepilnamečiui gali būti pritaikytos kaip bausmės alternatyva (atleidus nepilnamečių nuo baudžiamosios atsakomybės) arba kaip pataisymo bei ugdymo priemonė (padarius jam vieną baudžiamąjį nusižengimą).

BK 93 straipsnis nurodo, kad nepilnametis, pirmą kartą padaręs neatsargų arba nesunkų ar apysunkų tyčinį nusikaltimą, teismo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu jis nukentėjusio asmens atsiprašė ir visiškai ar iš dalies savo darbu ar pinigais atlygino arba pašalino padarytą turtinę žalą arba pripažintas ribotai pakaltinamu, arba pripažino savo kaltę ir gailisi padaręs nusikalstamą veiką arba yra kitų pagrindų manyti, kad nepilnametis laikysis įstatymų ir nedarys naujų nusikalstamų veikų. Šio straipsnio 2 dalyje numatyta, kad teismas, atleidęs

nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės, šio straipsnio 1 dalyje numatytais pagrindais, skiria jam šio BK 82 straipsnyje numatytas auklėjamojo poveikio priemones⁸².

Vadovaujantis įstatymu, auklėjamojo poveikio priemonės gali būti taikomos tiek atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės asmenims, tiek kaip papildomos poveikio priemonės. Sprendžiant šią problemą teisės literatūroje buvo išreikštas pasiūlymas priklausomai nuo to, ar auklėjamojo poveikio priemonės skiriamos kartu su bausme ar atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, priskirti jas pirmu atveju prie baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų, o antruoju atveju tokia jau nebelaikyti⁸³. Tokia pozicija atrodo nelogiška, nes auklėjamojo poveikio priemonių esmė, nepaisant jų taikymo aplinkybių, neturėtų keistis.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad auklėjamojo poveikio priemonės turi pedagoginio auklėjimo ir bausmės požymių. Kaip pedagoginės priemonės, jos skirtos ugdyti nepilnametį, formuoti jo asmenybę dorai elgtis, nepažeidinėti socialinio elgesio normų, laikytis įstatymų. Atsižvelgdamas į konkretaus nepilnamečio asmenybę, teismas parenka tinkamiausią jam auklėjamojo poveikio priemonę, numatytą BK 82 straipsnio 1 dalyje. Tačiau auklėjamojo poveikio priemonės skiriasi nuo pedagoginio auklėjimo priemonių tuo, kad jas įgyvendinant pavartojama valstybinė prievarta. Šių priemonių vykdymą kontroliuoja Vidaus reikalų ministerijos institucijos ir nepilnamečių reikalų tarnybos. Jeigu nepilnametis nevykdo arba netinkamai vykdo jam paskirtą auklėjamojo poveikio priemonę, tai teismas gali pakeisti vieną auklėjamojo poveikio priemonę griežtesne. Valstybinės prievartos pavartojimas įgyvendinant šias auklėjamojo poveikio priemones daro jas panašias į bausmę. Be to, kaip ir bausmė, jos turi panašius tikslus. Tačiau, skirtingai nei kriminalinė bausmė, auklėjimo priemonės neužtraukia teistumo. Kadangi skiriamų priemonių tikslas paveikti nepilnametį, kad jis laikytųsi valstybėje galiojančių įstatymų ir nedarytų naujų nusikaltimų, tai svarstant, kokią auklėjamojo poveikio priemonę parinkti, atkreiptas dėmesys atsižvelgti į BK 41 straipsnyje numatytus bausmės tikslus - nubausti nusikaltimo padariusį asmenį bei atimti ar apriboti galimybę daryti naujus nusikaltimus. Todėl, parenkant auklėjamųjų poveikio priemonių rūšį, teismas į BK 54 straipsnyje numatytus bendruosius bausmės skyrimo pradmenis atsižvelgia ne tiesiogiai, o tik kaip į nepilnamečio asmenybę apibūdinančius požymius⁸⁴.

Atleidęs nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės, teismas jam paskiria vieną ar kelias priverčiamąsias auklėjamojo pobūdžio priemones. Skirdamas kelias auklėjamojo pobūdžio priemones, teismas turi atsižvelgti, kad būtų galima suderinti jų vykdymą.

BK 80 straipsnyje įtvirtinta nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtis, kuria siekiama nurodyti teismams, kokių esminių nuostatų jie privalo laikytis, skirdami

⁸² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 89-2741.

⁸³ Farota A.I. Rosijskoje ugalovnoje pravo – T.1 – Moskva, 2003, p.85.

⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktikos, atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės ir skiriant jiems priverčiamąsias auklėjamojo pobūdžio priemones, apžvalga. Teismų praktika Nr. 15. – Vilnius, 2001.

bausmes ar auklėjamojo poveikio priemonės nepilnamečiams. Vadovaujantis šiuo straipsniu, baudžiamąja atsakomybe siekiama užtikrinti, kad atsakomybė atitiktų nepilnamečių asmenų amžių ir socialinę brandą; riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes; padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu; sulaikyti nepilnamečių nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo⁸⁵.

Vadinasi, auklėjamojo poveikio priemonių paskyrimas nepilnamečiui yra siejamas su asmens amžiumi, jo psichine būkle, padarytos veikos pavojingumu. Atsižvelgiant į auklėjamojo poveikio priemonių paskirtį, pobūdį, jų taikymą, taip pat atsižvelgiant į tai, kad šių priemonių taikymas užtikrinamas valstybės prievarta, bei į tai, kad jos skiriamos asmeniui, kaltam nusikalstamos veikos padarymu, be to skiriamos teismo pripažįstant asmenį kaltu, o veiką nusikalstamą, galima pagrįstai teigti, kad auklėjamojo poveikio priemonės yra valstybės prievartos priemonė, kurios pagalba yra realizuojama baudžiamoji atsakomybė.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad auklėjamojo poveikio priemonės yra viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų. Auklėjamojo poveikio priemonės galima apibūdinti kaip baudžiamąjį įstatymo nustatytas valstybinės prievartos priemones, teismo skiriamas baudžiamuosius nusižengimus ar nesunkius nusikaltimus padariusiems nepilnamečiams arba asmenims iki 21 metų amžiaus pagal savo socialinę brandą prilygstantiems nepilnamečiams, jeigu juos galima pataisyti be kriminalinės bausmės.

Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, taikant nepilnamečiui priverčiamąsias auklėjamojo pobūdžio priemones, yra svarbus baudžiamosios teisės institutas, mažinant nepilnamečių nusikalstamumo recidyvą bei sudarant sąlygas jiems po nusikaltimo padarymo lengviau adaptotis visuomenėje. Nustatę byloje visas BK 93 straipsnyje numatytas sąlygas, teismai kiekvienu atveju turi apsvarstyti galimybę atleisti nepilnamečių nuo baudžiamosios atsakomybės⁸⁶.

3) Taikant priverčiamąsias medicinos priemones

Už pavojingos veikos padarymą tam tikrais atvejais baudžiamajame įstatyme numatytas ne bausmės, o kitų valstybės prievartos priemonių taikymas. Šių priemonių sistemoje reikšmingą vietą užima priverčiamosios medicinos priemonės, kurios taikomos nepakaltinamiems asmenims.

⁸⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 89-2741.

⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktikos, atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės ir skiriant jiems priverčiamąsias auklėjamojo pobūdžio priemones, apžvalga. Teismų praktika Nr. 15. – Vilnius, 2001.

Priverčiamos medicinos priemonės yra panašios į kriminalines bausmes, nes jomis siekiama iš dalies analogiškų tikslų. Priverčiamųjų medicinos priemonių pagrindiniai tikslai: apsaugoti žmogų, gamtą ir visuomenę nuo nepakaltinamų asmenų pavojingų veikų; gydyti linkusius daryti pavojingas veikas psichikos ligonius ir saugoti juos nuo galimybės padaryti pavojingą veiką⁸⁷.

Taip pat priverčiamųjų medicinos priemonių ir bausmių panašumai pasireiškia tuo, kad jos yra : 1) valstybės prievartos priemonės; 2) taikomos nepriklausomai nuo asmenų, kuriems jos taikomos, ar jų atstovų noro; 3) jas taiko tik teismas asmenims, padariusiems pavojingas veikas. Tačiau priverčiamosios medicinos priemonės skiriasi nuo bausmės savo paskirtimi, turiniu ir teisinėmis pasekmėmis: 1) jomis nesiekama nubausti asmenį už padarytą pavojingą veiką; 2) veika, už kurią jos taikomos, nelaikoma nusikalstama; 3) priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas neužtraukia teistumo ir kitų baudžiamajame įstatyme numatytų pasekmių; 4) jos skiriamos nenurodant termino, kada jų taikymas privalo būti nutrauktas⁸⁸.

Baudžiamojo kodekso XVI skyriuje yra atskleista priverčiamųjų medicinos priemonių esmė ir jų taikymas. Toks priemonių reglamentavimo išskyrimas į atskirą skyrių pabrėžia jų savarankiškumą ir leidžia jas laikyti savarankišku baudžiamosios teisės institutu.

Vadovaujantis BK 98 straipsniu, priverčiamosios medicinos priemonės gali būti skiriamos asmenims, teismo pripažintiems nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais, taip pat asmenims, kuriems po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutriko psichika ir dėl to jie negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti.

Priverčiamosiomis medicinos priemonėmis, kaip ir bausmėmis, siekiama neleisti asmeniui padaryti pavojingą veiką. Tai daroma taikant medicinos priemones ir stebint jo elgesį, kadangi siekti nubaudimo šiomis priemonėmis nėra prasmės, nes nepakaltinamas asmuo, kuris padarė pavojingą veiką, negalėjo suprasti savo veiksmų esmės ar jų valdyti, todėl nesupras ir bausmės prasmės. Vadinasi, nubaudimas turi būti pakeistas gydymu, kad būtų pasiektas minėtas tikslas.

BK 17 straipsnis nurodo, kad asmuo yra nepakaltinamas, jeigu darydamas šio kodekso uždraustą veiką jis dėl psichikos sutrikimo negalėjo suvokti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų⁸⁹. Nepakaltinamas asmuo, padaręs baudžiamajame įstatyme uždraustą veiką, netraukiamas baudžiamajon atsakomybėn ir nebaudžiamas, nes nesuvokdamas savo veiksmų esmės ar negalėdamas jų valdyti jis negali suvokti ir jam skirtos bausmės ar baudžiamojo poveikio priemonių esmės.

⁸⁷ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2003, p.469.

⁸⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004, p.509.

⁸⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 89-2741.

Nustatant nepakaltinamumą ar ribotą pakaltinamumą, reikia nustatyti medicininį (biologinį) ir juridinį (psichologinį) kriterijus. Medicininis kriterijus apibūdina bendrą psichinę žmogaus būseną, o juridinis kriterijus – žmogaus intelektą ir valią darant pavojingą veiką. Pakaltinamumas ir nepakaltinamumas nustatomas dėl konkrečios baudžiamuoju įstatymu uždraustos veikos ir gali būti tik tos veikos darymo metu. Tai reiškia, kad asmuo, nėra nepakaltinamas, kai dėl psichikos sutrikimo nesupranta savo veiksmų arba negali jų valdyti, bet nusikalstama veika nepadaryta arba psichika sutriko po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo. Taikydamas priverčiamąsias medicinos priemones nepakaltinamiems asmenims, padariusiems pavojingas veikas, teismas negali spręsti jų baudžiamosios atsakomybės ir bausmės klausimų.

Veika pripažįstama nusikalstama tada, kai asmeniui po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutriko psichika ir dėl to jis negali suvokti savo veiksmų esmės ir jų valdyti. Tokiais atvejais teismas priima apkaltinamąjį nuosprendį ir paskiria bausmę bei atitinkamai atleidžia nuo bausmės ar baudžiamosios atsakomybės paskiria priverčiamąsias medicinos priemones.

Magistro darbo autorės manymu, atsižvelgiant į priverčiamųjų medicinos priemonių pobūdį, taikymo tikslus bei pagrindus, panašumus ir skirtumus su bausme, priverčiamosios medicinos poveikio priemonės yra savarankiškas baudžiamosios teisės institutas. Priverčiamosios medicinos priemonės nėra baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma, kadangi jos taikomos nepakaltinamam asmeniui, su tikslu pagydyti, o ne nubausti.

Išvados

1. Baudžiamoji atsakomybė yra valstybės baudžiamųjų teisinių priemonių visuma, taikoma nusikaltimą padariusiam asmeniui. Baudžiamoji atsakomybė – tai asmens, padariusio nusikalstamą veiką, kuri yra uždrausta baudžiamuoju įstatymu, elgesio pasmerkimas, priimant apkaltinamąjį nuosprendį valstybės vardu. Šis pasmerkimas pasireiškia patiriant, apkaltinamajame nuosprendyje nustatytus, asmeninio ar turtinio pobūdžio suvaržymus, taip pat apribojimus, kylančius iš asmens teistumo.

2. Padarius nusikalstamą veiką, iškyla baudžiamieji teisiniai santykiai. Baudžiamasis teisinis santykis ir baudžiamoji atsakomybė atsiranda nuo nusikalstamos veikos, atitinkančios baudžiamąjį įstatymą numatytą nusikaltimo ar baudžiamąjį nusižengimo sudėtį, padarymo momento. Prasidėjus (iškilus) baudžiamiesiems teisiniams santykiams atsiranda (iškyla) ir baudžiamąjį proceso santykiai. Būtent jų pagalba realizuojama baudžiamoji teisė. Visi šie santykiai yra neatskiriami, vieni be kitų neegzistuoja.

3. Baudžiamosios atsakomybės turinį sudaro visos teisinės priemonės ir nusikalstamos veikos teisiniai padariniai, atsirandantys padarius nusikaltimą, taip pat padariniai, atsiradę neteisėtos veikos tyrimo metu, skelbiant apkaltinamąjį nuosprendį ir po tokio nuosprendžio paskelbimo. Baudžiamąjį proceso metu taikomos kardomosios priemonės ir kitos prievartos priemonės taip pat sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį, nes baudžiamosios procesinės prievartos priemonės pagal savo turinį ir paskirtį prilygsta baudžiamosioms teisinėms prievartos priemonėms.

4. Baudžiamosios atsakomybės pagrindai numatyti Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodekso teisės normose, kurios nurodo, kokios pavojingos veikos įstatymu yra pripažintos kaip nusikaltimai ar baudžiamieji nusižengimai, bei pateikia šių veikų požymius. Išnagrinėjus patraukimo baudžiamąjį atsakomybėn pagrindus, ar nusikalstamą veiką padaręs asmuo yra kaltas, ar jo veika atitinka baudžiamajame įstatyme numatytus nusikalstamos veikos požymius gali nuspręsti tik teismas. Asmuo galutinai pripažįstamas kaltu tik įsiteisėjus apkaltinamajam nuosprendžiui.

5. Siūlytinas toks baudžiamosios atsakomybės apibrėžimas: Baudžiamoji atsakomybė – tai valstybės baudžiamųjų teisinių priemonių, taikomų nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, visuma, kurią sudaro baudžiamąjį procesinio poveikio priemonės, asmens pasmerkimas valstybės vardu, priimant apkaltinamąjį nuosprendį, bausmės paskyrimas, bausmės atlikimas, teistumas.

6. Baudžiamoji atsakomybė realizuojama paskiriant asmeniui, padariusiam nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, baudžiamajame įstatyme numatytą bausmę arba

atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės ir taikant baudžiamojo poveikio priemones (nepilnamečiams – auklėjamojo poveikio priemones) ir (ar) priverčiamąsias medicinos priemones.

7. Pagrindinė baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma – bausmės paskyrimas. Bausmės paskyrimas yra reikšmingiausias baudžiamosios atsakomybės elementas. Ji skiriama teismo nuosprendžiu, nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui. Bausmė pasižymi tam tikrais specifiniais požymiais, išskiriančiais ją iš kitų valstybės prievartos priemonių. Svarbiausi yra bausmės skyrimo pagrindas ir tvarka, jos oficialumas ir viešumas, individualumas. Tik bausmės, vienintelės iš visų valstybės prievartos priemonių, paskyrimas sąlygoja teistumo atsiradimą. Visuomenėje vyrauja neigiamas požiūris į teistumą turinčius asmenis, tačiau tai nėra pagrindas riboti jų teises ar kitaip diskriminuoti. Teistumas gali turėti teisinės pasekmės tik tam tikrais išimtiniais atvejais, valstybei nustatant papildomus reikalavimus asmenims, sprendžiant esminius klausimus dėl ypatingos teisinės svarbos statuso suteikimo.

8. Baudžiamoji atsakomybė gali būti realizuojama ir atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, paskiriant baudžiamojo poveikio (nepilnamečiams – auklėjamojo poveikio) ir (ar) priverčiamąsias medicinos priemones. Visos bausmės, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonės bei priverčiamosios medicinos priemonės yra numatytos tik Baudžiamajame kodekse. Jokie kiti teisės aktai nereglamentuoja šių valstybės prievartos priemonių.

9. Prie baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų priskiriamos baudžiamojo poveikio priemonės, kurios yra labai artimos, tačiau netapačios kriminalinei bausmei. Jas galima apibrėžti, kaip baudžiamojo įstatymo nustatytas valstybės prievartos priemones, kurios yra skiriamos teismo nusikalstamą veiką padariusiems asmenims, atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, ir padeda įgyvendinti bausmės paskirtį.

10. Baudžiamoji atsakomybė gali būti realizuojama paskiriant auklėjamojo poveikio priemones nepilnamečiui. Jų paskyrimas yra siejamas su asmens amžiumi, jo psichine būkle, padarytos veikos pavojingumu. Auklėjamojo poveikio priemones galima apibūdinti kaip baudžiamojo įstatymo nustatytas valstybinės prievartos priemones, teismo skiriamas baudžiamuosius nusižengimus ar nesunkius nusikaltimus padariusiems nepilnamečiams arba asmenims iki 21 metų amžiaus pagal savo socialinę brandą prilygstantiems nepilnamečiams, jeigu juos galima pataisyti be kriminalinės bausmės.

11. BK įtvirtinta dar viena valstybės prievartos priemonių rūšis – tai priverčiamosios medicinos priemonės. Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo pagrindų ir tikslų analizė leidžia daryti išvadą, kad tokios priemonės nepriskirtinos prie baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų.

Santrauka

Magistro darbe nagrinėjama viena iš svarbiausių baudžiamosios teisės kategorijų - baudžiamosios atsakomybės samprata ir jos realizavimo formos. Temos aktualumą lėmė naujojo Baudžiamojo kodekso įsigaliojimas, kuriame yra pateiktas naujas baudžiamojo poveikio priemonių institutas, atnaujinta bausmių sistema bei kiti institutai, kurie yra susiję su baudžiamosios atsakomybės samprata.

Baudžiamosios atsakomybės sampratos pateikimui, buvo išnagrinėti teisės literatūroje pateikti baudžiamosios atsakomybės apibrėžimai, buvo aptarta pozicija dėl baudžiamosios atsakomybės atsiradimo momento, patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagrindai. Taip pat buvo aptarta baudžiamosios atsakomybės samprata teisinių, filosofiniu aspektu.

Magistro darbe taip pat buvo nagrinėjama baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos: skiriant bausmę ir atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės. Siekiant šio tikslo buvo nagrinėjami bausmės ir teistumo institutai, analizuojama baudžiamojo poveikio (nepilnamečiams – auklėjamojo poveikio) priemonių paskyrimas ir šių priemonių santykis su baudžiamąja atsakomybe, bei priverčiamųjų medicinos priemonių institutas.

Magistro darbo pabaigoje pateikiamos išvados dėl baudžiamosios atsakomybės sampratos ir jos realizavimo formų.

Summary

One of the most important categories of criminal law - criminal responsibility and the forms of its realization - has been investigated in this master's theses. A new criminal code that has recently come into force, which includes a new institution of penal means, a renewed system of punishment and other institutions related to the conception of criminal responsibility, has predetermined the importance of the topic.

For the presentation of the conception of criminal responsibility, the definitions of the criminal responsibility given in the literature of law have been investigated, a standpoint concerning the starting point of criminal responsibility as well as the basics of prosecution have been discussed. The conception of criminal responsibility both in legal and philosophic aspect has been analysed, as well.

In the theses, the forms of the implementation of criminal responsibility, both with and without the punishment, have also been discussed. For this purpose, the institutions both of punishment and previous conviction, the impact of penal measures imposition (educative - on minors) and the relation of these measures to the criminal responsibility, and also the institution of compulsory medical measures have been analysed.

In the concluding part of the master's theses, the conclusions about the criminal responsibility and its implementation forms are presented.

Panaudotų šaltinių sąrašas

Įstatymai ir kiti teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. – 1992, Nr.33-1014.
2. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 3016.
3. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės žinios. – 2002, Nr.3288.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. – 2000, Nr. 89-2741.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. – 1961, Nr.18-147. (Negalioja nuo 2003 05 01).
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. - 2002, Nr.37-1341.
7. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. – 2002, Nr. 73-3084.
8. Advokatūros įstatymas // Valstybės žinios. – 2004-03-18 Nr.IX-2066.
9. Antstolių įstatymas // Valstybės žinios. - 2002-05-09, Nr.IX-876.
10. Įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos įstatymas // Valstybės žinios. – 1993, Nr.12-296.
11. Ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymas // Valstybės žinios. – 2002-01-15, Nr.IX-705.
12. Teismų įstatymas // Valstybės žinios. – 1994, Nr.46-851.
13. Užsieniečių teisinės padėties įstatymas // Valstybės žinios. – 2004-04-29, Nr.IX-2206.
14. Vidaus tarnybos statuto patvirtinimo įstatymas // Valstybės žinios. – 2003-04-29, Nr. IX-1538.

Specialioji literatūra

15. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2003.
16. Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. – Vilnius, 2001.
17. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. – Vilnius, 2004.
18. Apanavičius M., Klimka A., Misiūnas J. Tarybinė baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius – Mintis.
19. Drakšas R. Baudžiamosios atsakomybės sampratos formulavimo problemos Lietuvoje. Teisė, Nr.47 – Vilnius, 2003.
20. Drakšas R. Baudžiamosios atsakomybės filosofiniai aspektai. Teisė, Nr.54 – Vilnius, 2005.
21. Drakšas R. Baudžiamojo poveikio priemonės kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. Teisė, Nr.50. – Vilnius, 2004.

22. Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos. Teisė, Nr.52. – Vilnius, 2004.
23. Kozačenko I.J. Ugolovnaja otvetstvenost: mera i forma viraženija, Sverdlovsk – 1987.
24. Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius, 1995.
25. Namų advokatas. Sudarytojas J.Prapieštis, Vilnius – Teisinės informacijos centras, 2002.
26. Piesliakas V. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės // Socialinė teisė, 1979, Nr.2, Vilnius.
27. Piesliakas V. Baudžiamosios teisės bendrosios dalies klausimai. Jurisprudencija, 2003, t.45. – Vilnius, 2003.
28. Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. – Vilnius, 2006.
29. Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. – Vilnius, 1996.
30. Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius, 2004.
31. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. – Vilnius, 2000.
32. Hart H. L. Teisės samprata. – Vilnius, 1997.
33. Hobbes T. Leviatanas – Vilnius, 1999.
34. Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. – Vilnius, 2001.
35. Wessels J. Baudžiamoji teisė. – Vilnius, 2003.
36. Astemirov Z.A. Problemy teoriji ugolovnoj otvetstvennosti i nakazanij. Machačkala, 1987.
37. Farota A.I. Rosijskoje ugolovnoje pravo – T.1 – Moskva, 2003.
38. Jegorov V.S. Teoretičeskije voprosy osvoboždenije ot ugolovnoj otvetstvenosti. Moskva – Moskovskij psichologo – socialnyj institut, 2002.
39. Naumov A.V. Rossijskoje ugolovnoje pravo. Obščaja častj. – Moskva, 2000.
40. Nersejanc V.S. Filosofija prava – Moskva, 1997.
41. Piesliakas V. Ugolovnoje otvetstvennost i osvoboždenije ot nejo. – Minsk, 1988.
42. Santalov A.I. Teoretičeskije voprosy ugolovnoj otvetstvennosti. – Leningrad, 1982.
43. Šargorodskij M. D. Izbranie paboti po ugalovnomu pravu. – Sankt-Peterburg, 2003.
44. Tkačevskij J. Ugalovnaja otvetstvenost // Ugalovnoje pravo. – 1999, Nr.3.
45. Tkačevskij J. Ugolovnoje pravo. – Moskva, 1999.
46. Trubickoj E.I. Trudy po filosofiji prava – S.Peterburg, 2001.
47. Ugolovnaja otvetstvennostj: mera i forma vyraženija. – Sverdlovsk, 1987.
48. Ugolovnaja otvetstvennostj: problemy soderžanija, ustanovlenija realizaciji. – Voronež, 1989.

Teismų praktika

49. Teismų praktika Nr.15. – Vilnius, 2001.

50. Teismų praktika Nr.18. – Vilnius, 2002.
51. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. balandžio 8 d. nutarimas // Valstybės žinios, 1997, Nr. 31-770.
52. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006m. gegužės 9 d. nutarimas // Valstybės žinios, 2006, Nr.51-1894.
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktikos, atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės ir skiriant jiems priverčiamąsias auklėjamojo pobūdžio priemones, apžvalga. Teismų praktika Nr. 15. – Vilnius, 2001.